

Hadewijchs eerste ontwerp van de wezensmystiek (Br. XVII)

door

ALBERT BROUNTS

TER INLEIDING

Deze bijdrage verschijnt postuum. De auteur overleed te Gent op 11 oktober 1971 in de leeftijd van vijftig jaar.

In 1969 kreeg zijn plan om een boek te schrijven over Hadewijch en de Ketterij vaste vorm. Door zijn deskundigheid op het gebied van de theologie en de patristiek en door zijn lange vertrouwdheid met al de werken van Hadewijch was hij als geen ander daartoe toegerust. De inhoudsopgave van dit ontworpen werk wordt als Bijlage afgedrukt; het feit dat de auteur daarin af en toe resumerend zijn opvattingen weergeeft verleent aan dit korte overzicht een blijvende waarde.

Dit voornemen heeft hij helaas slechts ten dele kunnen uitvoeren. Zijn bijdrage over Hadewijch en de Ketterij naar het vijfde Visioen, die verscheen in deel 22 (1968) p. 15-78 van deze Handelingen, zou grondig omgewerkt als tweede hoofdstuk van het toekomstige boek fungeren. Dat een specialist als Herbert Grundmann kort vóór diens dood in Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 25, 1970, p. 597 deze zeer belangrijke studie waardeerde als een „eindringliche und überzeugende Interpretation“ heeft Brounts ten zeerste in zijn opzet gesteund.

De nu volgende bijdrage, die reeds in juni '70 klaar was, zou het derde hoofdstuk vormen. Zij eindigt met vragen betreffende de ontplooiing en de bronnen van de wezensmystiek bij Hadewijch, die hij niet meer zal beantwoorden. Hij was nochtans vol goede moed voor de toekomst: „Eenmaal geboeid ... zullen we met des te meer ijver gaan zoeken ...“ staat in zijn slotparagraaf.

De vele andere wetenschappelijke verdiensten van Albert Brounts zullen in Archief- en Bibliotheekwezen in België worden belicht. Ik zou hier willen besluiten met een citaat uit de inleiding tot zijn tentoonstellings-catalogus Noordnederlandse Miniaturen (Brussel, K.B. sept.-oktober '71), een opgelegde taak waaraan hij met tegenzin begon maar waarmee hij zich geleidelijk verzoende. Even onverwacht als uitvoerig blijft hij daar bewonderend en bijna lyrisch stilstaan bij een miniatuur van de aartsengel Michaël, de middeleeuwse Charoon: „De H. Michaël schrijdt vooruit als een alles overheersende triomfator. Hij is engelachtig-bovenaards, met grote, machtige vleugelen, maar tegelijk een gratie-volle, bijna vrouwelijke gedaante.

Hij vertrappt met een schijnbaar lichte tred de afzichtige, in een kramp verwrongen donkere demonenwezens onder zijn voeten..." Ik geloof dat hij in deze „revelatie" zichzelf heeft herkend en zijn al te vroege dood heeft voorvoeld.

Vaarwel !

R. Lievens.

OVERZICHT VAN DE INHOUD

	blz.
§ 1. Van Vis. V naar Br. XVII : de „nieuwe" leer	
A. Een nieuwe visionaire leer	8
B. „Hemelse redene"	12
C. De stap van Vis. V-VI naar Br. XVII	13
D. Een paradoxale situatie	16
§ 2. „Gherechticheit van Minne" volgens Br. XVII	
A. De ene tegenstelling in de drie verzenparen	17
B. Drieheid der Personen en eenheid der Minnenatuur	22
1. De eigen activiteit van elke Persoon	23
2. De Vader als „bron" van de eenheid	29
3. De Minne als zelfbezit van de Godheid	31
4. „Gherechticheit van Minne"	35
C. „Gherechticheit van Minne" ... „op ertrike"	39
1. Het verbod van „ongherechticheit"	39
2. „Gherechticheit" en „volcomenheit"	43
3. Verbod contra gebod ?	44
EXCURSUS. „Nature", „enicheit", „godheit", „gheheele"	46
§ 3. Besluit. Vragen en perspectieven	
A. Besluit	50
B. De vragen van de vriendin en de XVIIIde Brief	53
C. Perspectieven op de verdere ontplooiing van de wezens- mystiek	56
BIJLAGE : plan van het ontworpen boek	58

Uit het vijfde visioen weten wij dat de notie van „volcomen gherechticheit van Minne” een centrale rol heeft gespeeld in de bevrijding van verdoemden uit de hel, die zoveel opschudding heeft verwekt dat Hadewijch van ketterij werd verdacht, met de bekende gevolgen. We vermoedden echter reeds dat niet zozeer het feit zelf van de gepretendeerde bevrijding van verdoemden uit de hel het eigenlijk *theologisch* motief van de verdenking was, maar wel degelijk de leer die in de notie van „volcomen gherechticheit van Minne” vervat zit. Die leer wordt echter in het vijfde visioen zelf niet ontvouwd. Indien er nu in het werk van Hadewijch andere teksten zijn waarin die leer wél breder wordt ontwikkeld, dan kunnen we a priori beweren dat juist hier de nabijheid van de ketterij van de Vrije Geest het sterkst voelbaar zal zijn en dat juist die teksten bij voorkeur in aanmerking zullen komen om haar directe confrontatie met de theologische opvattingen van de Vrijgeesten van dichtbij te kunnen nagaan.

Welnu, onder die geprivilegieerde teksten is er één die a.h.w. „überhaupt” geprivilegieerd is, nl. Br. XVII. Het belang van die tekst komt voort uit het feit dat hij door Hadewijch zelf uitdrukkelijk – zij het dan wellicht eerder onrechtstreeks – met het vijfde visioen in verband wordt gebracht en dat zij zelf duidelijk laat verstaan dat zij hier die leer *voor het eerst* formuleert. Als we dan vaststellen dat we in Br. XVII te doen hebben met een opvatting die we als wezensmystiek kunnen en moeten bestempelen, dan mogen we veilig besluiten dat we in Br. XVII staan voor het *allereerste ontwerp van de wezensmystiek dat we bij Hadewijch – en tevens wellicht in de ganse geschiedenis van de mystiek – aantreffen.*

Het fundamenteel belang van deze Brief maakt het dan ook absoluut noodzakelijk dat wij hem zo nauwgezet mogelijk – a.h.w. woord voor woord – zouden ontleden of, juister gezegd, zouden proberen te ontcijferen, want de visionaire klaarte waaruit hij heet ontsproten te zijn is uiteraard niet tot het vlak van de menselijke taal kunnen doordringen: „hemelsche redene en mach ertrike niet verstaen” (Br. XVII, 114-115). Heel wat zal zelfs na aandachtige lectuur voor ons enigmatisch blijven, net zoals het reeds enigmatisch bleef voor de vriendin tot wie de brief gericht was als antwoord op enkele pertinente vragen; Hadewijch werd er aldus toe gedwongen haar nieuwe opvattingen verder theologisch te funderen en te verantwoorden: dat doet ze in Br. XVIII. Maar ook nog in andere brieven komt ze op bepaalde aspecten van die leer terug, zodat wij niet enkel Br. XVIII maar ook die andere brieven bij de bestudering van haar theologie van de wezensmystiek moeten betrekken. Maar daardoor wordt nogmaals be-

vestigd dat Br. XVII het fundament is waarop elders wordt voortgebouwd en dat wij er goed aan doen Hadewijch op die weg te volgen.

§ 1. VAN VIS. V NAAR BR. XVII : DE „NIEUWE” LEER

A. EEN NIEUWE VISIONAIRE LEER

De opvatting die in Br. XVII uiteengezet wordt, wordt daar voorgesteld als een leer, die Hadewijch *voor het eerst* voorhoudt en die haar in een visioen door God zelf werd medegedeeld :

„Dit haddic di gherne langhe gheseghet
Want mi wel groet op therte leghet.” (Br. XVII, 7-8)

en :

„Dit werd mi verboden, dies was te ascentien .iiij. Iaer,
van gode den vader selve in dien tide dat sijn sone comen
was ten outare.” (Br. XVII, 101-103 ; cf. *ibid.*, 11-12).

Meer dan vier jaar heeft Hadewijch dus de openbaring in haar hart verborgen gehouden alvorens zij het gewaagd heeft ze aan de openbaarheid prijs te geven. Nu pas doet ze het voor de eerste maal¹. De reden van dit jarenlange stilzwijgen vermeldt ze niet. Al weet ze wel dat er een tijd van zwijgen en een tijd van spreken is en dat het visionaire schouwen van „die heilicheit gods” eerder tot zwijgen dan tot spreken noopt², toch menen we dat het riskante van de leer zelf haar wel tot aarzeling zal genoopt hebben.

Maar de eerste belangrijke vraag is toch : welk visioen kan hier bedoeld zijn ? Kunnen we er enig spoor van terugvinden in de bewaarde visioenen ? Daaronder is er geen enkel dat „te ascentien” (op Hemelvaartsdag) plaats had. Die moeilijkheid is niet af te wimpelen onder voorwendsel dat de tijdsbepaling in de visioenen toch altijd vaag blijft. Hadewijch blijkt het zich hier zeer nauwkeurig te herinneren : op Hemelvaartsdag was het precies

1. Als J. Van Mierlo (Inleiding tot Br. XVII in ed. *Brieven*, p. 136) schrijft : „Wat vroeger al wel eens werd aangeraakt (br. 1 b.v.) ... wordt hier uitvoeriger en systematisch behandeld”, dan kan „vroeger” alleen betekenen : hogerop in de huidige verzameling van de Brieven, en niet : chronologisch vroeger in de redactie ervan.

2. „Sint dat mi die heilicheit gods swighen dede, sint hebbic vele ghehoert. Ende sint dat ic vele ghehoert hebbe, waer inne hieldict dan ? Ic en hielt niet sotteleke dat ic hielt. Ic hielt alle dinc vore ende na. Soe swighe dan ende ruste mi met gode tote dien tide dat mi god spreken hetet...” (Br. XXVIII, 247-252). Vgl. Vis. XIII, 87-90 : „Want dat ic daer in sach daer af mochte men meer scriven dan die soutere davids in hevet ; die swighic nu ende wane altoes” en MG, XI, 18-21 : Dore hare (Minne) ere suldi swighen / Als ghi overgherne spraect. / Als ghi gherne sliect, so waect ; / Als ghi gherne sweghet, so spreect”.

vier jaar geleden. Ook andere details die ze hier over dit visioen geeft vinden we in de bewaarde visioenen niet terug. „In dien tide dat sijn sone comen was ten outare” slaat niet op de inhoud van het visioen, maar enkel op het tijdstip, nl. onder de mis, of wellicht nog precieser : onder de konsekratie ; het kan dus niet in verband gebracht worden met Vis. VII, 57-58 : „Doe quam hi vanden outare hem selven toeneude alsoe een kint”³. De inhoud van Vis. VII heeft trouwens geen uitstaans met de allusie van Br. XVII, al evenmin als de paar andere visioenen die onder de mis plaats vonden. Er is verder ook geen enkel visioen bewaard waarin Hadewijch beweert door Christus gekust te zijn geweest, zoals ze hier in Br. XVII, 103-104 over dat visioen affirmeert : „Bi diere comst werdic van hem ghecust”. En ze voegt er aan toe : „Ende te dien tekene werdic ghtoent” : ook dit detail klopt voor geen enkel bewaard visioen. Terwijl in de meeste visioenen iets aan de zienster „ghetoent” wordt⁴, is het enkel in Vis. XII dat Hadewijch zelf aan God „ghetoent” wordt : maar daar zijn het de verschillende deugden die „tonen” dat ze haar zo „fier” gehouden hebben dat ze waardig is als bruid voor God te verschijnen⁵. Ook in de allusie van Br. XVII betekent „ghetoent” dat Hadewijch „ziet” dat ze waardig is bevonden om door Christus gekust te worden. „Tonen” is synoniem met „openbaren”, in de theologische zin van het woord.

„Men mach gode niet tonen met menschen sinnen”
(Br. XXII, 13-14)

nochtans :

„hi (God) toent inden sone” (Br. XXVIII, 110-111)

en :

„Die sone goet uut sinen name in toenlecheiden van
berrenden onsten” (Br. XXII, 271-272).

Zo zal ook het „toenen” het specifiek eigene worden van het visionaire schouwen : dan wordt het een „eschatologisch” „toenen”. In het visioen wordt immers de innerlijke, geestelijke vol-

3. Zoals J. O. Plassmann, *Vom göttlichen Reichtum...*, p. 180 en F. Van Bladel en B. Spaapen, *Hadewijch. Brieven...*, p. 288, n. 48 doen. Ook J. Van Mierlo verwees hier naar Vis. VII (*Kommentaar*, p. 144) zonder echter te beweren dat Hadewijch hier Vis. VII zou bedoeld hebben (Inleiding tot Br. XVII, in ed. *Brieven*, p. 139). Trouwens : nog andere Visioenen vonden plaats onder de mis (Vis. III, 1-2 ; IV, 1-4 ; XII, 1-2).

4. Vis. I, 278 ; 309 ; 408 ; IV, 40-41 ; 92-96 ; V, 3 ; 50 ; VI, 11-12 ; VII, 57-58 ; 68 ; VIII, 14-15 ; 21 ; 30-31 ; X, 25-26 ; 30-31 ; XIV, 67-68.

5. Vis. XII, 55-57 ; de verschillende deugden zijn : redene (r. 98), wijsheid (r. 105-109), „vredelicheit” (r. 112-113) en „verduldeicheit” (r. 138-139).

wassenheid in de minne, de „hemelrijpheid” van de visionnaire zelf, die verborgen blijft zelfs aan het gelovige oog, aan haar zelf „geopenbaard”⁶. Ook in het visioen waarop in Br. XVII gealludeerd wordt is dit gebeurd. Daarom kan ook die aanwijzing ons niet helpen om het bedoelde visioen in een van de bewaarde visioenen te herkennen.

We moeten dus wel besluiten dat het visioen waarnaar in Br. XVII, 101 verwezen wordt met geen enkel van de bewaarde visioenen kan geïdentificeerd worden.

Toch is er onder de bewaarde visioenen wel een dat, afgezien van de in Br. XVII vermelde details, *naar de inhoud* beantwoordt aan de allusies van Br. XVII :

„Dat verbot dat ic u gheseghet hebbe dat mi verboden was
(nl. in het visioen), dat was ongherechtigheit van Minnen
te hebbene op ertrike ende niet te spaerne dat buten Min-
nen es ende soe na der Minnen te pleghene, dat alle dat
dat buten Minnen es si ghehaet ende daer over ghewroken...”
(Br. XVII, 78-83).

Welnu in Vis. VI (op Driekoningen) aanschouwt Hadewijch in de rechterhand van de Minne de gaven van al haar zegeningen (= de hemel) en in de linker het zwaard waarmee zij alles in de dood verslaat (= de hel) en in haar borst het ghebruken van haar eigen natuur ; en dan hoort ze tot haar spreken :

„Hierna en saltu meer nieman doemen noch benedien buten
ghetamen van mi ; ende du salt elken gheven recht na sine
werdicheit” (Vis. VI, 93-96).

Naar de formulering is er geen overeenkomst, maar wel naar de betekenis : wat haar volgens Br. XVII, 78-83 in het visioen verboden werd is pogingen te doen om „te sparen wat buten Minne is”, m.a.w. te willen „sparen” of „redden” wat door de gherechtigheit van Minne tot de hel verwezen is ; dat te willen doen is „ongherechtigheit van Minnen te hebbene”. Vis. VI noemt dat „doemen en benedien buten ghetamen van mi” : „doemen” is tot de hel verwijzen, „benedien” is de hemelse beloning schenken ; „buten ghetamen van mi” betekent : tegen mijn „gherechtigheit” in. Preciseren we nogmaals dat hiermee aan Hadewijch niet gevraagd wordt het „doemen en benedien” aan de „gherechtigheit van Minne” over te laten of, m.a.w., zich niet in de geheime raads-

6. Daarom wellicht zijn met „die ghetoeende” van Br. XII, 122-123 de visionairen bedoeld.

besluiten van de goddelijke voorzienigheid te mengen⁷, want er wordt onmiddellijk aan toegevoegd :

„ende *du* salt elken gheven recht na sine werdicheit”

Dit kan echter alleen, zoals Br.XVII hier preciseert, door

„soe na der Minnen te pleghene, dat alle dat dat buten Minnen es (= dat aan de hel toebehoort) si ghehaet ende daerover (nl. voor het feit dat het „buten” Minne is) ghewroken (met een eeuwige straf, die naar Oudtestamentische beeldspraak als een „wraak” wordt bestempeld)⁸.

„Soe na der Minnen pleghen” is synoniem van ghebruken en het ghebruken is een deelname aan het zelf-ghebruken van de Minne-natuur (zoals Hadewijch het aanschouwde in de borst van de Minne in Vis. VI). Het is dus *pas in het ghebruken* dat Hadewijch *met de Minne kan* „doemen” of „haten” en „benedien” of „minnen”, of m.a.w., „gherechticheit” beoefenen *met de Minne*.

Nu hebben we boven genoegzaam aangetoond dat Vis. VI rechtstreeks met Vis. V in verband moet gebracht worden. Het bevel van Vis. VI, 93-96 en het verbod van Br. XVII, 78-83 (dat een negatieve formulering is van het bevel) werden door een concrete vergissing veroorzaakt, die Vis. V vertelt: de bevrijding van verdoemden uit de hel. *Nu* weet ze wel degelijk waaraan de vergissing te wijten was, „seder dat ghi mi anderwerf sekerheit daedt” (Vis. V, 21). Hier wordt o.i. niet alleen verwezen naar Vis. VI, maar ook nog aan een ander visioen herinnerd („anderwerf”), dat echter blijkbaar niet bewaard bleef (en wellicht nooit werd gereedgeerd).

Uit al deze vaststellingen menen we te moeten concluderen dat, alhoewel het visioen waarnaar in Br. XVII verwezen wordt niet onder de bewaarde visioenen voorkomt, de samenhang tussen Vis. VI (en dus ook Vis. V) en het verloren visioen van die aard is dat Vis. VI (met Vis. V) gerust als substituut ervan kan dienst doen en dat we bijgevolg gerechtigd zijn om van Vis. V-VI rechtstreeks naar Br. XVII over te gaan. M.a.w. de notie van „vol-

7. J.-B. Porion, *Hadewijch d'Anvers...*, p. 38.

8. B.v.: „Maar dit is de dag van de Heer, / Van Jahweh der heirscharen: / Een dag van vergelding, / Om zich te wreken op zijn bestrijders.” (*Jerem.* XLVI, 10); „Jahweh, wrekende God, / God der wrake, treed op.” (*Ps.* LXLIV, 1); „Denk niet: „Ik heb gezondigd, maar Hij doet mij niets; / Want Hij is een lankmoedige God... Want plotseling breekt zijn gramschap los, / Op de dag der vergelding wordt ge verpletterd” (*Eccli.* V, 4-9) enz. Ook nog hemomen in N.T., b.v.: „Wreekt uzelf niet, geliefden, maar laat het over aan Gods gerechtigheid; er staat immers geschreven: 'Mij komt de wraak toe, Ik zal vergelden' (*Spreek.*, XXV, 21-22).” (*Rom.*, XII, 19).

comen gherechticheit van Minne", die in Vis., V-VI symbolisch-visionair wordt voorgesteld, wordt in Br. XVII – en daar *voor het eerst* – doctrinair-didactisch uiteengezet⁹.

B. „HEMELSCHE REDENE"

Maar Hadewijch is zich er goed van bewust dat dit geen gemakkelijke taak is: „want hemelsche redene en mach ertrike niet verstaen" (Br. XVII, 114-115). De „gherechticheit" hoort tot het transcendente domein van het wezen van de Minne (want ze zal er blijken identiek mee te zijn). Voor al wat op het wereldlijk niveau van de mens („op ertrike") thuis hoort moet het mogelijk zijn adequate begrippen („redene") en termen die ze verwoorden („dietsch") te vinden (Br. XVII, 115-117) en de vriendin kent Hadewych genoeg om te weten dat zij verstandelijk en literair als geen ander begaafd is („dat ic alle redene can van sinne alsoe mensche connen mach", Br. XVII, 118-119). Als zij dus zegt dat zij er geen woorden voor vindt, dan zal er ook niemand toe in staat zijn („daer en hoert gheen (dietsch) toe dat ic weet", Br. XVII, 121-122; cf. 117-118).

De enige mogelijkheid om „hemelsche redene" te verstaan is dan ook „ertrike" te verlaten en tot het domein van het hemelse op te stijgen. Dat precies gebeurt in visioenen. Maar niet iedereen is daartoe in staat, en zeker niet op eigen kracht. Hierop legt Hadewijch hier, bij de verwijzing naar het visioen, nogmaals alle nadruk. Zij verhaalt nog eens hoe zij tot het visioen kwam (Br. XVII, 102-107): onder de mis, op het ogenblik van de konsekratie, werd ze door Christus gekust en tot teken hiervan „ghetoent", d.w.z. als bruid van Christus aan de Vader voorgesteld; zij werd samen met Christus tot vóór de Vader geleid („met hem .i." = in de eenheid met Christus). „Daer nam hi (de Vader) hem (de Zoon) over mi ende mi over hem". Hier wordt duidelijk een leer symbolisch uitgebeeld: de konditie om tot vóór de Vader toegelaten te worden, dus in het eigenlijke hemelse domein, is: de volkomen identiteit met Christus, de Zoon. Die identiteit veronderstelt dat zij zich volkomen in de mensheid van Christus heeft ingeleefd, want alleen dat maakt haar waardig tot bruid van Christus-God te worden: beiden worden hier door de kus verzinnebeeld. De Vader bezegelt en aanvaardt die eenheid door beiden (Hadewijch en Christus) zo in elkaar te strengelen dat ze voor Hem als het ware slechts één persoon vormen: Hij „nam de een

9. Alhoewel dus de feiten verhaald in Vis. V en VI *in de tijd* voorafgaan aan de *redactie* van Br. XVII, volgt daaruit nog niet dat ook de *redactie* van Vis. V en VI aan die van Br. XVII voorafgaat.

voor de ander". In dit gebaar zelf wordt ze dan tegelijk in de eenheid, die Christus-God met de Vader bezit, opgenomen. Het is enkel in die eenheid dat de „claeinheit" oplicht waarin het wezen van de Minne (en dus haar „gherechtigheit") zich openbaart, en dit met een helderheid die deze welke op het niveau van het zuiver menselijke kan bereikt worden nog verre te boven gaat ¹⁰.

Een dergelijk inzicht in menselijke taal verwoorden is natuurlijk onmogelijk en dat weet haar vriendin wel („ic weet wel dat u niet en wondert", Br. XVII, 113-114). Daarom kan Hadewijch haar alleen maar toewensen dat God zelf voor haar zal aanvullen waarin het menselijk woord te kort schiet; zij wenst het haar zowel bij de aanvang:

„God doe u kennen wat ic mene
Inder enegher Minnen naturen allene" (Br. XVII, 9-10)

als nog eens aan het slot:

„... dat moet u god wisen, onse lief" (Br. XVII, 134-35).

Of Hadewijch hiermee hoopte het onduidelijke en enigmatische dat aan haar voorstelling bleef kleven te verdoezelen, laten we in het midden. Zeker is het voor ons intussen wel dat wij er goed zullen aan doen althans voor ons zelf niet te veel op die goddelijke hulp te rekenen en uit het vaardige „dietsch" van Hadewijch alles te halen wat erin zit! Ook door de stoute affirmatie van de visionaire oorsprong van de leer zullen we ons niet van de wijs laten brengen en desondanks niet verzuimen de menselijke filiatie ervan op te sporen! ¹¹

C. DE STAP VAN VIS. V-VI naar BR. XVII

We proberen dan met Hadewijch van het visionaire plan (Vis. V-VI) naar het didactische (Br. XVII) af te dalen. In Vis. V (39-40; 52-56) en Vis. VI (93-96) kreeg ze het verwijt te horen dat ze „ongherechtigheit van Minnen" gepleegd had en werd haar nadrukkelijk verboden zich daaraan nog schuldig te maken. Welnu: het is precies op datzelfde „verbod", in een visioen ontvangen,

10. Vgl. Vis. XI, 39-42: „Want al dat men siet metten gheeste, die met minnen es op ghenomen, dat dore kint men, dat dore smaect men, dat dore siet men, dat dore hoert men."

11. Ook al blijft de menselijke taal inadequaet om een dergelijke ervaring te vertolken, dat neemt niet weg dat de woorden toch een zin moeten hebben: men kan zich niet beroepen op de transcendentie van de ervaring om zich het recht toe te eigenen onzin te vertellen! De theologische taal moet *op haar plan* (dat tot de „infrastructuur" van de ervaring beperkt blijft) geldigheid bezitten, zoals ook de poëtische taal op het plan van de evocatie (dat essentieel het hare is) geldigheid behoudt.

dat Br. XVII (78-83) beweert terug te gaan. Dat is, zoals we reeds zeiden, het duidelijkste aanknopingspunt.

Maar Br. XVII herneemt niet enkel dat verbod, hij ontvouwt het ook verder en probeert het meer theologisch te funderen (en hierin ontleent hij misschien wel meer aan het verloren visioen waarop het meer direct teruggaat). Op die verruiming en verdere uitwerking moeten we speciaal de aandacht vestigen, alvorens tot de ontleding van de brief over te gaan.

1. De „ongherechticheit van Minne”, die verboden wordt, blijkt niet enkel te slaan op die „extreme” daad van de „caritas”¹², die erin bestaat zielen van verdoemden uit de hel te willen bevrijden, maar op elke daad van de caritas, of zelfs, nog meer algemeen, op elke daad van de caritas-activiteit of van de deugd-activiteit z.m. (die toch hoofdzakelijk als caritas gezien wordt). In feite blijkt het verbod te slaan op het volledig en restloos opgaan in de deugdactiviteit, op het zich totaal inzetten om aan de geestelijke „behoefte” van de mensen ter hulp te komen. Juist hierin ligt het onverwachte en het nieuwe van wat Br. XVII zal leren. Hadewijch zelf heeft altijd gedacht – en haar vriendin weet dat ze het ook altijd zo heeft voorgehouden en zelf heeft geleefd – dat in die volledige overgave aan de caritas de hoogste volmaaktheid gelegen was die iemand op aarde kon bereiken ; zo heeft ze het gedacht... *tot op de dag*, dat zij tijdens het visioen, een hoger inzicht kreeg.

2. Maar het visionair beluisteren van het verbod is toch niet de enige reden waarom het moet opgevolgd worden. Er is ook een diepe motivering voor (die misschien ook in het verloren visioen aanschouwd werd) : het restloos opgaan in de verschillende activiteiten van de deugdwerken *kan* het volmaaktste leven niet zijn, *omdat* het ook niet het volmaaktste leven *van God zelf* is. Deze motivering heeft eigenlijk een dubbel aspect :

- a. de eigen volmaaktheid van God ligt boven de activiteit van de deugd ;
- b. *die* goddelijke volmaaktheid kan, reeds *op aarde*, de volmaaktheid van de mens worden.

Ook God zelf ontplooit een deugdactiviteit. Dat is het „uitgaan” van de drie goddelijke personen naar de anderen. Elk van de drie personen ontplooit daarin zelfs een eigen activiteit, die hem juist

12. We gebruiken „caritas” hier steeds in de zin van : naastenliefde, zoals Hadewijch zelf het meestal doet, en „minne” reserveren voor wat het bij Hadewijch betekent.

als die bepaalde persoon kenmerkt en dus kenbaar maakt. Maar het goddelijk leven gaat in dit „uitgaan” van de Personen, in die *deugdactiviteit*, niet restloos op. De eenheid van de goddelijke natuur in hen drie eist van hen dat ze ook in die eenheid terug „ingaan” en in dit ingaan de *deugdactiviteit* „op houden” om nog alleen en uitsluitend van hun onderling één-zijn te genieten. Juist dit genieten („ghebruken”) van hun onderling één-zijn is uitsluitend aan God eigen, m.a.w. constitueert de volmaaktheid van God *als God* (of m.a.w. zijn transcendentie) : dat is *Z i j n* Minne. De hoogste volkomenheid van het eigen-goddelijk Minne-leven wordt dus geconstitueerd door het drieëenheidsleven, waarvan de hoogste activiteit bestaat in het zelf-ghebruken, d.i. in het oneindige en onuitputtelijke genot van het onderling volmaakt één-zijn van de Personen.

3. Vermits ook de *deugdactiviteiten* grondelijk goddelijke activiteiten zijn, nl. beantwoordend aan het „uitgaan” van de drie goddelijke personen, zijn ze ook in de mens te beschouwen als een „mede-uitgaan” *met* de drie personen, als een „dienst” aan het eigene van de personen, dus grondelijk als een uitstraling van de Minne buiten zich zelf, als een voeden van de (geestelijke) behoeften van de anderen met het goddelijk voedsel dat uit de Minne voortkomt. Maar toch blijven die *deugdactiviteiten* kenmerkend voor de menselijke conditie van de mens, omdat de *behoefte* aan de Minne juist eigen is aan het mens-zijn. De dienst aan de anderen in dienst van de Vader, het voeden van de Minne-behoefte van de ganse mensheid : zo doorleefde Christus zijn eigen mens-zijn en openbaarde hierdoor de zin van alle mens-zijn.

Maar ook Christus ging niet restloos in die dienst op. Naar zijn goddelijke natuur, als goddelijke persoon, ging hij niet enkel „uit” naar de mensen, maar ging hij ook en gaat nog steeds uitsluitend „in” met de andere goddelijke personen naar hun genietend één-zijn in de goddelijke natuur. In zijn dienst aan de mensen was hij volmaakt mens, in zijn ghebruken van het goddelijk één-zijn is hij volmaakt God. De nieuwe leer die Hadewijch aan haar vriendin voorhoudt bestaat nu precies hierin : het is voor ons reeds nu op aarde („op ertrike” : dáár gaat het om !) mogelijk niet enkel zo volmaakt als Christus-mens mens te zijn, maar ook en tegelijk zo volmaakt God als Christus-God. Boven de volmaaktheid die bestaat in een volkomen dienst, in een onuitputtelijke *caritas*-activiteit, is er een hogere volmaaktheid reeds nu op aarde mogelijk voor de mens, nl. de volmaaktheid die eigen is aan God en die bestaat in het mede-ingetrokken worden met de goddelijke Personen in de genieting van *hun* één-zijn in de goddelijke natuur, de volkomen-

heid van het minne-ghebruken, waarin de caritas-activiteit (het mede-uitgaan) noodgedwongen ophoudt.

D. EEN PARADOXALE SITUATIE

Door het verdedigen van die nieuwe leer ziet Hadewijch zich zelf in een paradoxale situatie geplaatst. Immers :

- enerzijds heeft ze in Vis. V laten verstaan dat haar bevrijding van verdoemden uit de hel de indruk heeft gewekt dat zij gemene zaak maakte met sommige „lucifers” en zij hecht er daarom aan zich scherp van hen te distantieëren. Twee punten verafschuwt zij bij hen :
 1. zij willen „haren arbeit... verdriven” (Vis. V, 25) : alle deugdactiviteit en alle dienst wijzen ze radicaal af ;
 2. en toch willen zij „gracien ghebruken”, d.i. aan het goddelijk zelf-ghebruken deelhebben en beschouwen dit zelfs als een recht (Vis. V, 26-28).
 Deze twee punten zijn kenmerkend voor de theorieën van de Vrije-Geestanhangers.
- anderzijds verdedigt Hadewijch zelf in Br. XVII de mogelijkheid van het stilvallen van alle deugdactiviteit en de mogelijkheid van een deelname aan het goddelijk zelf-ghebruken als de hoogste volmaaktheid die reeds op aarde bereikbaar is.

Wij constateren hier dus de paradoxale toestand dat Hadewijch enerzijds aspecten van de Vrije-Geest-theorieën afwijst (Vis. V) en anderzijds er toch aspecten van overneemt (Br. XVII). Dit komt erop neer dat we *hier voor het raakpunt staan* tussen de theorie van Hadewijch over het stilvallen van de deugdwerken, dat een integrerend deel is van de „wezensmystiek”, en tussen de theorieën van de Vrije Geest. Wij menen dat zij hiermede *zelf insinueert* dat hier de bron ligt van haar eigen theorie, al is het dan meteen ook duidelijk dat zij die opvattingen niet overneemt zonder er belangrijke correcties bij aan te brengen. Het blijkt dus niet onmogelijk dat de Vrije-Geesttendensen, die in het milieu van Hadewijch aanwezig waren, eerder nog dan het voorgewende visioen, juist voor het nieuwe in haar „nieuwe” leer aansprakelijk zullen kunnen gesteld worden.

Maar wij bedoelen hier vanzelfsprekend enkel mee de richting waarin ons verder onderzoek moet uitgaan aan te wijzen en niet op onze besluiten vooruit te lopen. Wij moeten eerst en vooral de nieuwe leer, zoals ze in Br. XVII voor het eerst voorgesteld wordt, zo nauwkeurig mogelijk ontleden.

§ 2. „GHERECHTICHEIT VAN MINNE” VOLGENS BR. XVII

A. DE ENE TEGENSTELLING IN DE DRIE VERZENPAREN

Br. XVII opent met een „versje”, wellicht als mnemotechnisch hulpmiddel bedoeld¹³, dat hoofdzakelijk bestaat uit driemaal twee regels (terwille natuurlijk van de analogie met de drie personen, die verder zal aangegeven worden), waarin drie activiteiten worden verboden; tenminste zo formuleert het Hadewijch zelf op het einde van de verzen:

„dese dinghen waren mi van gode verboden” (r. 11).

Nochtans lijkt het verbod enkel maar geformuleerd te worden in de tweede regel van elk verzenpaar (vermits alleen die negatief geformuleerd is), terwijl er in de eerste regel een bepaalde activiteit wordt aanbevolen¹⁴. Dit wijst erop dat de activiteit *niet zonder meer* verboden wordt, maar enkel in een bepaalde zin, met een bepaalde restrictie, die dan precies in de tweede regel telkens geformuleerd wordt. Het is van meetaf aan duidelijk dat het van groot belang is dit op te merken, met het oog op een juiste interpretatie van die verzen.

- (I) „Te alre doghet wes onstich snel,
En onderwinter di niet el.
- (II) En ghebreect in ghenen dinghen
En werct te ghenen sonderlinghen.
- (III) Te alre noet hebbet onste ende ontfermen,
Ende en nemt niet in u beschermen.” (Br. XVII, 1-6).

Om even te illustreren hoever we met de Hadewijch-interpretatie staan, kan het interessant zijn de verschillende moderne vertalingen aan te halen:

13. Vgl. nog Br. XIX, 1-26, waar de verzen wel niet bedoeld zijn als mnemotechnisch middel, maar eerder als evocatie van het „dreghet hem dat starcke ors van Minnen” (r. 18)! Staan we hier aan de oorsprong van een literair genre, dat wellicht ook reeds in de Latijnse literatuur aangewend werd? We vinden het in alle geval bij Ruusbroec terug, waar het nog enkel een zuivere didactische bedoeling heeft: het geleerde in verzen resumeren om het gemakkelijker in de memorie te prenten. — We vestigen er hier met nadruk de aandacht op dat we ons in de analyse van Br. XVII *uitsluitend* aan de kontekst van Br. XVII zelf houden, zonder op parallelplaatsen uit andere Brieven een beroep te doen (tenzij uitzonderlijk voor een *woord-verklaring*) en dit omwille van ons methodisch opzet, nl. de *eerste schets* van de wezensmystiek zoals die in Br. XVII gegeven wordt in haar oorspronkelijke gedaante te vatten, zonder er iets aan toe te voegen dat tot de latere ontplooiing behoort.

14. Zo zegt Hadewijch het trouwens zelf op het einde van de brief: „Al verbiede ic u some die werke ende ghebiede de andere” (Br. XVII, 123-124).

1. „Zu allen Guten sei geneigt und schnell bereit. Nichts anderes halte für deine Aufgabe ; hierin gib niemals nach. Suche jedoch keine kleinlichen Besonderheiten. Für jede Not habe Verständnis und Erbarmen, aber lasz nichts innerlich an dich herankommen.“
(J. O. Plassman, *Die Werke...*, p. 34).
2. „Wees tot alle goedheid geneigd en bereid,
Maar leg u niet op goede daden toe.
Blijf nimmer in gebreke
Maar geef aan geen ding speciale zorg.
Sta tegenover alle nood met ontfermende liefde
Maar tracht niemand voor lijden te vrijwaren.”
(M. H. Van der Zeyde, *Brieven...*, p. 120).
3. „Zu jeder Tugend sei bereit,
doch meide die Gespaltenheit !
Kein Werk sei je dir zu geringe :
verlier dich nicht an Nebendinge !
Zu jeder Not sei herzlich gut :
Nimm nichts in deine inn're Hut !”
(J. O. Plassmann, *Vom göttlichen Reichthum...*, p. 62).
4. „Zoek alle deugd met willende ijverigheid,
Maar wend er u niet toe in onderscheidenlijkheid.
Blijf niet in gebreke tegenover der dingen veelheid,
maar voer geen werk uit in verdeeldheid.
Treed alle nood tegemoet met genegen ontferming,
Maar neem niets afzonderlijks in bescherming.”
(*Hadewijch. Brieven...* door F. Van Bladel en B. Spaapen, p. 165).
5. „Seek after every virtue with a gracious zeal,
Yet look to no one virtue for your all-in-all.
In nothing be found wanting,
Want nothing more than everything.
Towards every man's need show grace and pity,
Yet take no one under your special protection.”
(E. Colledge, *Mediaeval Netherlands...*, p. 74).

Het is wel opvallend dat geen enkele van de vertalers zich heeft willen vergenoegen met een zuivere woordvertaling, maar dat allen er hier en daar een verduidelijkende omschrijving aan toevoegen, die bij de besten aan de verdere uiteenzetting in de brief schijnt ontleend te zijn. Geen van allen echter blijkt erin geslaagd te zijn het waas van geheimzinnigheid dat om die verzen hangt, helemaal weg te nemen. En wellicht was dit ook niet mogelijk. Een zeker enigmatisch trekje schijnt Hadewijch er wel bewust te willen in behouden en als dit zo is, dan moeten we dat ook respecteren ! Maar daarvan moeten we ons dan toch eerst vergewissen.

- (I) „Te alre doghet wes onstich snel,
En onderwinter di niet el.”

Van Mierlo (glossarium) geeft aan : gunstig gezind, welwillend, hulpvaardig. De bedenking die men zich spontaan daarbij maakt is : hoe kan men voor de deugd (een zaak) welwillend of hulpvaardig zijn ? En we stellen inderdaad vast dat „onste” (waarvan „onstich” natuurlijk afgeleid is) op alle plaatsen waar het bij Hadewijch voorkomt betrekking heeft op personen¹⁵. Enkel in Br. XVII, 5 slaat „onste” op een zaak, maar die dan toch in betrekking staat tot een persoon :

„te alre noet hebbet onste”.

Het adjectief „onstich” komt enkel¹⁶ nog voor in Br. II, 170-172 :

„soe vroet met onstegher volmaecter caritaten alle
dinghen van ertrike ende van hemelrike te voedene”

en die tekst is tevens duidelijk een parallelplaats voor ons vers. Het slaat ook daar op de deugdactiviteit van de caritas, die erin bestaat „alle dinghen ...te voedene”, nl. met minne. De betekenis van „onstich”, in verband gebracht met de deugdactiviteit in het algemeen, kan o.i. dus het best omschreven worden als : wees (innerlijk) bereid tot alle deugdactiviteit, sta er voor klaar. „Snel” voegt daar nog een nuance aan toe : het betekent hier niet „vlug”, maar wel : monter, ijverig, wakker (cf. Van Mierlo in glossarium en Mnl. woordenboek, dat erbij noteert : „vaak als epitheton voor helden”¹⁷). We menen dus dat de juiste weergave is : wees tot alle deugd(activiteit) wakker en bereid. Het gaat dus om een *innerlijke* bereidwilligheid, die echter steeds *paraat* staat om, zonder verder nadenken, tot de daad over te gaan en het in feite ook steeds doet als de gelegenheid zich voordoet¹⁸.

„en onderwinter di niet el” :

betekent letterlijk : laat je met niets anders in, hou je met niets anders bezig, neem niet de zorg voor iets anders op. De vraag is natuurlijk : met niets anders... als wat ? In de onmiddellijke kon-

15. Br. IV, 60-61 ; Br. VI, 58-60 ; Br. 80-81 ; Br. XV, 60-61 ; Br. XVIII, 14-15 ; Br. XXII, 51-52 ; 271-272 ; Br. XXIX, 68-69 ; Br. XXX, 195-196 ; Vis. I, 158-159 ; Vis. XI, 75-76 ; SG, XXXV, 30-31 ; MG, XIV, 172.

16. „Geonstich” ook in Br. VI, 56-57 : „*dien* sijt alsoe gheonstich”.

17. Hiervoor worden o.a. geciteerd : „Sidi dapper ende ooc snel en licht op dors ende ridet wel” (Bloeml., 3, 55) ; „Van Waelewein den ridder snel” (Wal. 5858 ; vgl. 5076 ; 1791) ; „Hets een ridder dapper ende snel (Lanc. II, 37118 ; vgl. III, 20247) ; „Vrome ridders ende snel” (Ép. fragm. 243, 556) ; „Die scone vrouwe snel” (levendig, opgewekt, levenslustig) (Boerden, II, 140). Vgl. nog Hadewijch, LV, 75-6 en SG, XL, 9-11.

18. Misschien is „te alre doghet wes onstich snel” geïnspireerd op *Eccli*, XXXI, 27 : „In omnibus operibus tuis esto velox” (vlgs de Vulgaatvertaling op het Grieks ; in het Hebreeuws stond er echter : „wees *bescheiden* bij al uw doen” (*Bible de Jérusalem*, i.h.l.).

tekst kan het alleen maar zijn : met niets anders als... de wakkere bereidheid tot alle deugd(activiteit). Dat kan niets anders betekenen als : wees bereid tot *alle* deugd(activiteit), maar ga niet op in *elke* deugd(activiteit) afzonderlijk genomen ; dus wees bereid tot *de* deugd(activiteit) in zijn geheel genomen, maar ga niet op in die of die deugd afzonderlijk. Deze interpretatie wordt trouwens bevestigd door de verdere plaatsen in Br. XVII waar de raad hernomen wordt :

„mer die gherechte eneghe nature... sine onderwint hare
noch doechde noch onste der doechde” (r. 67-70)

d.i. de „gherechte nature” van Minne, d.w.z. de natuur van de minne in zover zij in het onderling één-zijn der personen als één genoten wordt, laat zich met geen afzonderlijke deugden meer in. Geplaatst naast ons vers 2, werkt de tegenstelling „doechde” – „dohet” verhelderend : „doechde” bedoelt immers elke deugd afzonderlijk, maar „dohet” bedoelt de deugd(activiteit) als geheel.

Br. XVII, 131-132 : „el niet te onderwindene dan Minne” zal dan de uiteindelijke betekenis verduidelijken (aan de hand van de gegeven uiteenzetting) : laat u niet meer in met de caritas als opgaand in de veelvuldige deugdactiviteiten, maar alleen met de minne-(genieting van de éne Minne-natuur).

Wij zouden dus onze twee versregels ongeveer zo kunnen weer-geven, zonder er al dadelijk het enigmate trekje van weg te nemen :

Blijf steeds wakker tot de deugd bereid,
Maar laat u met geen deugden in.

(II) „En ghebrect in ghenen dinghen,
En werct te ghenen sonderlinghen.”

„Blijf tegenover niets (van wat het voorwerp van de deugd-activiteit kan uitmaken) in gebreke, maar werk voor niets afzonderlijks (span u niet voor iets bepaalds in)”. De vraag rijst direct : hoe kan men ten opzichte van geen enkele deugdactiviteit in gebreke blijven, en toch niet tot een bepaalde, bijzondere deugdactiviteit overgaan ? Dat kan alleen maar als men „niet in gebreke blijven” opvat, niet als een daadwerkelijke dienstactiviteit, maar (evenals in v. 1) enkel als een disponibiliteit tot de dienst in het algemeen, terwijl de restrictie dan slaat op de daadwerkelijke dienst, die toch alleen maar in welbepaalde concrete werken kan bestaan.

(III) „Te alre noet hebbet onste ende ontfermen,
Ende en nemt niet in u beschermen.”

„Wees voor alle nood vol genegen ontfermen, maar neem toch niets of niemand in het bijzonder onder uw bescherming”. Hier komt dus nogmaals dezelfde tegenstelling terug tussen (innerlijke) gevoeligheid en attentie voor alle nood, waar hij zich ook moge voordoën, en de uitwendige, in daad omgezette leniging van een bepaalde individuele nood, tot zolang hij volkomen bevredigd is (waardoor het innerlijk barmhartigheidsgevoel pas in feite effectief kan worden).

Op twee dingen moeten we nu, tot besluit, alvast de aandacht vestigen :

1. Het lijkt wel onmiskenbaar dat in de drie verzenparen niet telkens weer een andere, aparte tegenstelling bedoeld wordt, maar wel steeds dezelfde, nl. die tussen de immer blijvende paraatheid tot eender welke activiteit die terwille van de deugdzaamheid vereist wordt enerzijds, en anderzijds het in de praktijk beoefenen van een welbepaalde, concrete deugdactiviteit.
2. Het drievoudig onderscheid dat in elk van de drie verzenparen binnen de éne deugdactiviteit gemaakt wordt en dat Br. XVII verder (r. 95) zal resumeren als „onnen ende dienen ende ontfermen” bedoelt niet a.h.w. drie belangrijke „soorten” van deugdactiviteit te onderscheiden noch zelfs drie *wezenlijke* aspecten van de éne deugdactiviteit, maar gewoon, telkens met andere woorden, éénzelfde deugdactiviteit aan te duiden of m.a.w. de deugdzaamheid in zover ze activiteit („werc”) impliceert, nl. als caritas-activiteit, als „uitgaan” tot leniging van de (minne-)nood van de anderen.

Maar zelfs met die preciseringen is het enigmatische van die drie verzenparen niet volledig opgeheven. Met opzet maakte Hadewijch het blijkbaar moeilijk, want de nieuwsgierigheid wordt erdoor geprikkeld ! Inderdaad : men stelt zich spontaan vragen !

1. Als de tegenstelling binnen elk van de drie verzenparen wel degelijk steeds op hetzelfde neerkomt en als het bovendien ook nog altijd over dezelfde, éne, deugdactiviteit gaat, waarom dan *driemaal* hetzelfde met evenzoveel woorden herhalen ? Steekt *daar* wellicht een speciale bedoeling achter ?
2. Welk is eigenlijk de betekenis van die tegenstelling die in de drie verzenparen telkens opnieuw terugkomt ? Heeft deze dan zo een enorm (en mysterieus) belang ?

Dat zijn wel de twee essentiële vragen die worden uitgelokt en waarop de rest van de brief, in proza gesteld, een didactisch maar allesbehalve prozaïsch, antwoord pooft te geven.

Het zal wel alleen maar een „poging” zijn, die dan ook nooit het enigmatische *volledig* zal kunnen wegnemen... uiteraard ! Daarom maar even een gebedje :

„God doe u kennen wat ic mene
Inder enegher Minnen naturen allene.” (r. 9-10)

Dat mooie poëtische slotversje is dan tegelijk een overgang naar wat volgen gaat : het insinueert niet alleen dat het God is die tenslotte alleen kan verduidelijken wat Hadewijch zegt, maar tevens ook waarom : we zijn immers op weg naar een groot mysterie, nl. dat van „der enegher Minnen naturen” en enkel diegenen die *daarin* opgenomen zijn, die alléén kunnen „kennen wat ic mene”.

B. DRIEHEID DER PERSONEN EN EENHEID DER MINNE-NATUUR

Waarom was het nodig driemaal dezelfde tegenstelling te herhalen ? Omdat die tegenstelling de grondwet is van het goddelijk Minne-leven zelf. Zij is de harteklop van het mysterie.

De drie „aanbevelingen” die telkens in het eerste vers van de drie verzenparen bevestigd worden, drukken de activiteit uit die eigen is aan elk van de drie goddelijke Personen, maar die in het algemeen als hun „uitgaan” moet gezien worden, terwijl de „restrictie” of de „tegenstelling” die er in het tweede vers van elk van de drie verzenparen aan toegevoegd wordt, slaat op de „in-gaande” of „terug inkerende” activiteit, waardoor elk van de drie goddelijke personen in de eenheid van de goddelijke natuur „terug-keert”.

De verschillende affirmaties die hierop betrekking hebben liggen, ietwat verwarrend, over de tekst verspreid. Wij weten al dat we bij Hadewijch nooit een zuiver logische-didactische uiteenzetting moeten verwachten ! We zijn dus genoopt de samenhang te reconstrueren, en dan zal blijken dat hij er toch inzigt !

(I) Van het eerste verzenpaar wordt gezegd :

„gheonstech ende snel, dat es de nature vanden heileghen
gheest ; Daer met es hi proper persoon. Ende niet sonder-
linghe te onderwindene, dat es die nature vanden vader ;
daer met es hi enich vader.” (r. 17-21).

(II) Van het tweede verzenpaar (herhaald in r. 24-25) wordt gezegd :

„Dat eerste woert es die cracht des vader, daer hi al mo-
gende god met es. Dat ander waert es sijn gherechte wil-

len, daer sine gherechticheit hare onbekinde moghende werke met werct..." (r. 26-29).

(III) Van het derde verzenpaar wordt gezegd :

„Te alre noet hebbet onste ende ontfermen. Dat was de sone in properen persone ; dat was hi scone ende wrachte scone. En nemt niet in u bescermen. Daer met verslantene sijn vader : dat wrede grote werc es emmer sine..." (r. 49-53).

Daartussenin en daaromheen worden dan beschouwingen geweven die de genoemde toepassingen moeten verduidelijken, zowel binnen de drievuldigheid zelf als in de zielen die in het drievuldig goddelijk levensritme opgenomen worden :

1. over de verhouding van de drie Personen tot de „nature” van de Minne : r. 21-23 ;
2. over de daarmee parallellopende „tegenstelling” tussen diegenen die „den personen properleke dienen”, dat wil zeggen die leven of actief zijn „na die eerste waerde”, d.i. het eerste vers van elk van de drie verzenparen en degenen die „na gherechticheit haer selves (nl. der Minne) pleghen in enen persone al ene Minne ende el niet”, dat wil zeggen degenen die leven naar „die drie andere waert”, d.i. het tweede vers van elk van de drie verzenparen : r. 29-49 ;
3. dan weer opnieuw over de tegenstelling in God zelf tussen de werken der Personen en de „enicheit vander Minnen der godheit”, waarin die werken „ophouden” en de Personen hun één-zijn in de Minne-natuur „ghebruken” : r. 54-77.

Op die manier kunnen we een zekere „logische” klaarheid brengen in het exposé van r. 16-77, m.a.w. een zekere *orde* in de gedachtengang ontdekken, wat echter de betekenis zelf van de ideeën niet meteen duidelijk maakt.

1. *De eigen activiteit van elke Persoon*

We moeten dan beginnen met de toepassing van het eerste vers van elk van de drie verzenparen („die eerste waerde” van r. 34) op een van de drie goddelijke Personen.

- (I) „gheonstech ende snel, dat es de nature vanden heileghen gheest ; daer met es hi proper persoen.” (r. 17-19).

De Latijnse glossator van handschrift A (Brussel, K.B. 2879-80, fol. 20 r^oa ; ed. Van Mierlo, *Brieven*, p. 140) noteert in de marge : „velocitas ad spiritum sanctum pertinet”. Die glossator vertoont soms wel de neiging de woorden van Hadewijch in meer orthodox klinkende termen om te zetten. Ook hier is dat het geval. Zijn

vertaling van „*velocitas*” is wel onnauwkeurig en onvolledig, maar daar willen we nog overheen stappen. Hij bedoelt daarmee blijkbaar „snel” weer te geven, maar helemaal juist is dat niet, want snel betekent niet gewoon „vlug”, maar „opgewekt, monter”; en bovendien wordt daarmee „gheonstech” weggemoffeld. Maar „*ad spiritum sanctum pertinet*”: dat kan er niet meer door! Want er staat ondubbelzinnig: „daer met es hi proper persoen” en dat kan alleen correct vertaald worden als „*proprietas personae*”, de theologisch geijkte term om juist die eigenschap van elk van de drie goddelijke Personen aan te duiden die hem *alleen* eigen is en waardoor hij zich dus van de twee andere personen onderscheidt¹⁹. Dat Hadewijch wel degelijk het woord in die technische betekenis gebruikt, blijkt uit wat ze er onmiddellijk laat aan voorafgaan: „dat es de nature vanden heileghen gheest” = dat is de eigenschap die de H. Geest maakt tot wat Hij is als persoon. We kunnen hierbij b.v. denken aan een tekst als die van Richard van Sint-Viktor: „*Proprietas personalis est ex qua unusquisque habet esse is qui ipse est. Personalem proprietatem dicimus per quam quilibet unus est ab omnibus aliis discretus. Numquam enim personam dicimus nisi aliquem solum a ceteris omnibus singulari proprietate discretum.*”²⁰ Maar onze glossator uit het Rooklooster, die rond het midden van de 14de eeuw schrijft, zal wel geweten hebben (uit de *Summa theologiae* (I, q. 39, art. 7-8) van Thomas van Aquino?) dat de „*velocitas*” in geen geval als een „*proprium*” van de H. Geest mag aangezien worden, maar ten hoogste als een „*appropriatum*”, d.w.z. als een eigenschap of een activiteit die in feite aan de drie Personen gemeenschappelijk, en dus aan de goddelijke natuur eigen is, maar aan één van de Personen afzonderlijk *toegeëigend* wordt (zonder Hem alleen eigen te zijn)²¹.

19. Zie o.m. M. Schmaus, in *Lex. Theol. und Kirche*, VIII (1963), kol. 805-806; K. Rahner und H. Vorgrimler, *Kleines Theologisches Wörterbuch* (1961), p. 302: „Proprietäten, trinitarische, sind jene Eigentümlichkeiten, die die drei göttlichen Personen in der Dreifaltigkeit voneinander unterscheiden u. als solche für *uns* unterscheidende Merkmale auch „Notionen” genannt werden. Solche P. sind nicht nur die drei entgegengesetzten, personbildenden Relationen in Gott (Vaterschaft, Sohnschaft, passive Hauchung), sondern auch die „Ursprungslosigkeit” des Vaters u. in etwa die aktive Hauchung, insofern sie Vater u. Sohn gemeinsam vom Heiligen Geist unterscheiden.”

20. *De Trinitate*, IV, 17; ed. J. Ribaillier, p. 180, 9-13.

21. Zie M. Schmaus, in *Lex. Th. u. Kirche*, I (1957), kol. 773-775; K. Rahner u. H. Vorgrimler, *Kl. Theol. Wörterb.*, (1961), p. 30: „Appropriation (lat. = Zueignung) is die theol. Aussageweise, in der Eigenschaften oder Tätigkeiten Gottes, die den drei Personen der Dreifaltigkeit gemeinsam sind, von einer Person ausgesagt werden (nich aber nur einer einzelnen Person zukommen)...”. J. Van Mierlo (Inl. Br. XVII, p. 139) meent ten onrechte dat het hier om loutere „*appropriationes*” gaat en bovendien ook ten onrechte dat „de werken die aan de personen worden toegeschreven volkomen overeen(stemmen) met wat de theologie leert over de *appropriationes* in God”, wat verder zal blijken.

Daarom heeft hij er van gemaakt: „pertinet ad...”²² ! Nu zal Hadewijch van dit onderscheid, dat sedert het midden van de 12de eeuw in de triniteitstheologie op de voorgrond was gekomen²³, wel weet gehad hebben, anders zou ze niet zo de nadruk op „proper persoon” gelegd hebben. Hoe ze ertoe kwam een „appropriatum” tot eigenlijke „proprietas” te maken: dat houdt verband met het perspectief van haar triniteitstheologie, die we verder (in hoofdstuk V) behandelen. We moeten hier alleen nog pogen te begrijpen hoe zij ertoe kwam „gheonstech ende snel” met de persoon van de H. Geest in verband te brengen. Enkele Schriftteksten kunnen haar dit gesuggereerd hebben:

„spiritus promptus est, caro autem infirma” (de geest is wel gewillig, maar het vlees zwak”) (*Matth.* XXVI, 41) ;

„Spiritus ubi vult spirat : et vocem eius audis, sec nescis unde veniat aut quo vadat ; sic est omnis qui natus est ex spiritu” (de wind blaast waarheen hij wil ; gij hoort wel zijn gesuis, maar weet niet waar hij vandaan komt en waar hij heen gaat ; zo is het met ieder die geboren is uit het blazen van de Geest) (*Johan.*, III, 8) ;

„factus est repente de caelo sonus, tamquam advenientis spiritus vehementis” (plotseling kwam uit de hemel een gedruis alsof er een hevige wind opstak) (*Hand.*, II, 2)

„sollicitudine non pigri, spiritu ferventes, Domino servientes” (onverdroten van ijver en vurig van geest. Dient de Heer) (*Rom.* XII, 11) ;

22. Wij beweren niet dat Hadewijch, door eigenlijke „appropriata” tot „Personbildende” eigenschappen („proprietas”) te maken, formeel in ketterij zou vervallen zijn. Er is op dit punt immers geen enkele dogmatische bepaling. Het 4de Concilie van Lateranen (1215) bepaalde nog wel eens uitdrukkelijk dat de drie Personen in hun werking naar buiten (tegenover de schepping) als één principe optreden („unum universorum principium”, H. Denziger-A. Schönmetzer, *Enchir. Symb.*, nr. 428), en dit loochent Hadewijch niet (zoals dadelijk zal blijken), maar *hieruit volgt* dan toch dat de eigenschappen van God die uit zijn werking in de schepping kunnen gekend worden geen eigenschappen kunnen zijn die zouden toelaten de Personen in hun specifieke eigenheid te onderscheiden, al kunnen zij echter wel iets van het eigene van elke Persoon openbaren. In de tijd waarin de glossator van Hadewijch-handschrift A schreef kon dit erg gewaagd schijnen, nadat de scholastiek de Triniteitsleer logisch haarfijn had vastgelegd. Maar Hadewijch sluit hier bij een andere traditie aan (die trouwens meer in de lijn van de Bijbel en de Griekse patristiek ligt), die de Triniteit niet los van haar „heilswerking” beschouwt. We moeten daar natuurlijk verder uitvoeriger op terugkomen (in het hoofdstuk over de bronnen van de wezensmystiek).

23. Zie L. Hödl, *Vonder Wirklichkeit und Wirksamkeit des dreieinen Gottes...*, die beschrijft hoe de discussie rond het ternarium (Potentia-sapientia-bonitas) dat Abaelardus als basis voor de Triniteitstheologie had aangewend, de aanleiding was tot het ophelderen van de betekenis van het onderscheid tussen „propria” en „appropriata”.

„Qui ergo tribuit vobis Spiritum et operatur virtutes in vobis...” (schenkt God u de Geest en werkt Hij wonderen onder u) (*Galat.*, III, 5).

In die teksten worden eigenschappen van de Geest vermeld, die alle wel in „gheonstech ende snel” bevat zijn : onverdroten ijver en vurigheid in de dienst (wellicht ook gezien in „operatur virtutes”), hevigheid, gewilligheid. Maar Hadewijch weet ook dat Paulus onder de vruchten van de Geest noemt : „benignitas, bonitas” (*Galat.*, V, 22) en ook die „benignitas” is in het „gheonstech” vervat. En de „benignitas” of „bonitas” hoort traditioneel tot het klassieke „appropriatum” dat aan de H. Geest wordt toegeschreven ²⁴.

(II) „Ende ghebreect te ghenen dinghen... Dat eerst woert es die cracht des vader, daer hi al mogende god met es” (r. 24-27).

„In niets tekort schieten” : dat kan natuurlijk in de eerste plaats gezegd worden van de macht van de Vader, die al-macht is en als zodanig Hem eigen is (*Credo in... Patrem omnipotentem*). „Al mogende god” suggereert dat Hij door zijn almacht „Vader” is, d.i. bron van de twee andere personen in de Godheid, en meteen ook oorsprong van al wat is, van heel de schepping, zodat heel de deugdactiviteit, als „voeden” van de „behoefden” van allen, uit de onuitputtelijke rijkdom van de Vader voortvloeit, zoals Br. XVIII, 13-15 het nog zal zeggen :

„Die ghene die rike es boven alle rike ende gheweldich,
hi ghevet hem allen ghenoech bi siere moghentheit ende
bi siere onsten”.

De „potentia” is dan ook het klassieke „appropriatum” dat aan de Vader wordt toegeschreven ²⁵.

(III) „Te alre noet hebbet onste ende ontfermen. Dat was de sone in properen persone ; dat was hi scone ende wrachte scone.” (r. 49-51).

Nogmaals wordt er hier de nadruk op gelegd dat met dit kenmerk een „proprietas” van de Zoon wordt aangeduid (en vanzelfsprekend was dit ook impliciet bij de Vader het geval) : een activiteit („hi... *wrachte scone*”), die Hem maakt tot wat Hij is als persoon en Hem van de andere Personen onderscheidt („dat *was hi scone*”). We zouden dus kunnen verduidelijken : de Zoon was de verpersoonlijkte barmhartigheid.

24. Zie *ibid.*

25. Zie *ibid.*

Terwijl we in de twee bovengenoemde eigenschappen van de twee andere Personen de traditionele „appropriata” hebben kunnen herkennen, wijkt Hadewijch er, wat de Zoon betreft, op deze plaats duidelijk van af: zij geeft niet de „sapientia” aan, maar wel de „misericordia”. Hierbij neemt ze o.i. wel een belangrijk thema van de H. Bernardus over, waar hij, in aansluiting bij Hebr. II, 17 („debut per omnia fratribus similari, ut misericors fieret”) beweert dat de Zoon is mens geworden om de „misericordia”, die Hij als God van nature kende, ook als mens bij onderzanding te leren kennen door deelname aan de menselijke ellende²⁶.

Maar het adjectief „scone” geeft er toch een zeer typische Hadewijchse kleur en inhoud aan. „Scone” is immers het kenmerk dat alle eigenschappen die de dienst der deugden moet bezitten, in zich samenvat:

- „Dient scone ende en wilt el niet” (Br. II, 86);
- „omme haer lief te aerbeitene... om ghichten van sconen dienste” (Br. XII, 71-73); (cf. *ibid.*, 105);
- „dat ghi scone ende suverlike uwe peregrinacie doet” (Br. XV, 116-117);
- „alle dinc scone ende wel doen” (Br. XX, 25)

zodat haar mooiste wens wordt:

- „vaert wel ende levet scone” (Br. XXVI, 34-35)²⁷.

Zoals Br. XVII het hier zegt en Hadewijch het ook elders dikwijls genoeg herhaalt, was het „scone dienen” kenmerkend voor Christus’ mensheid en *daarom* voor het mens-zijn als zodanig:

- „want alle die wile es men mensche ende behovende; ende dan moeten te allen dinghen scone werken” (Br. XVII, 92-94)
- „dat salmen altoes weten dat ten levne der menscheit behoert scone dienst ende ellendich wesen, alsoe ihesus christus dede doen hi minsche levede” (Br. VI, 86-89; cf. *ibid.*, 366-68).

Br. VI somt enkele van de essentiële componenten van het „scone dienen” op, die Christus in zijn leven als mens geopenbaard heeft:

26. „... exemplo ... Salvatoris nostri, qui pati voluit ut compati sciret, miser fieri ut misereri disceret, ut quomodo de ipso scriptum est: Et didicit ex his quae passus est oboedientiam (Hebr. II, 17), ita disceret et misericordiam. Non quod ante misereri nesciret, cuius misericordia ab aeterno usque in aeternum; sed quod natura sciebat ad aeterno, temporali didicit experimento.” (*De gradibus humilitatis*, III, 6; ed. J. Leclercq-H. Rochais, t. III, p. 21, 11-16).

27. Vgl. nog: Vis. XI, 183-185; Vis. XII, 54; SG, XXIII, 103-104; SG, XXVII, 18; SG, XXIX, 101-103; SG, XLI, 61-62; SG, XLIII, 78; MG, I, 159-60; MG, VI, 29.

- a. Hij volbracht de dienst, Hem door de Vader opgelegd, tot het einde (de dood) toe, zonder ooit, een enkel ogenblik, van de rust in het ghebruken dat zijn goddelijke natuur bezat, in zijn menselijke natuur te hebben genoten (Br. VI, 89 sq.) ; ook onze dienst mag geen enkele voldoening zoeken, hoe klein ook, die aan de genoegdoende waarde ervan zou kunnen afbreuk doen (Br. VI, 204 sq.) ;
- b. Al wat Christus deed, volbracht Hij op de voorbestemde tijd, geduldig, zonder overhaasting die van willekeur zou getuigen (Br. VI, 102 sq.) ;
- c. Het enige wat Hij beoogde was het volbrengen van de wil van de Vader, in volstreckte gehoorzaamheid (Br. VI, 121 sq.) ; aan de Minne de eer te bewijzen die haar toekomt, dat moet de enige hoofdbedoeling van alle dienst zijn (Br. VI, 163-171 ; 316-337).

Die thema's geven de theologische motieven aan waarom de transpositie van de *ridderlijke* minnedienst op het geestelijk minnestreven gewettigd is, zoals Hadewijch het zelf laat verstaan :

„die oetmoedeghe ridder en sal niet sorghen omme sine
slaghe alse hi bescout de wonden van sinen heileghen
grave...” (Br. IV, 22-24 ; vgl. Br. X, 39-40 en XII, 69-74).

We kunnen dus met P. Van Mierlo instemmen waar hij „scone” vertaalt door „ridderlijk” (Glossarium bij „dienst”) op voorwaarde dat we met het Mnl. Woordenboek verduidelijken : scone = „op een goede, uitstekende wijze, zoals een zaak of persoon het vereist” en er ons dan goed rekenschap van geven welke elementen precies worden vereist !

Tegen het eind van Br. XVII noemt Hadewijch nog eens de drie aspecten van de deugdactiviteit die het eigene („*proprium*”) van de drie goddelijke Personen uitmaken ; dan spreekt ze van „onnen ende dienen ende ontfermen” (r. 95) en van „wille ende werc ende moghentheit” (r. 98-99). We aarzelen wel even over de juiste plaats waar we, bij het eerste drietal, de naam van een van de drie goddelijke Personen moeten onderschuiven, maar het moet wel zo zijn : „onnen” = Geest ; „dienen” = Vader (!) ; „ontfermen” = Zoon ; en dan verder : „wille” = Geest ; „werc” = Zoon ; „moghentheit” = Vader. Het schijnt voor Hadewijch wel niet vooral van belang te zijn welke activiteit nu precies het eigene van iedere Persoon uitmaakt, dan wel te onderstrepen dat de activiteit van de drie goddelijke Personen *die hen tot afzonderlijke Personen maakt*, een *deugdactiviteit* is of m.a.w. een *caritas*-activiteit, d.w.z. een activiteit die erin bestaat de nood of behoefte van de andere te voldoen. Welke de idee is die daarachter steekt

zullen we verder moeten trachten te achterhalen. Maar in alle geval treedt in die opvatting zeer duidelijk aan de dag (en het duidelijkst wel in het geval van de Zoon) dat de activiteiten die Hadewijch aan de goddelijke Personen toeschrijft niet de binnentrinitarische activiteiten zijn (die de voortkomst der Personen en dus hun eigen Persoonzijn verklaren), maar buitengoddelijke activiteiten (die iets van hun eigen Persoonzijn in hun activiteit in het geschapene openbaren)²⁸. De nood van de andere die de deugdactiviteit van de goddelijke Personen bevredigt is natuurlijk geen nood in God zelf, maar de nood van het schepsel, die grondelijk een nood *aan* God, *aan* de Minne is.

2. De Vader als „bron” van de eenheid

In het eerste vers van elk van de drie verzenparen wordt een activiteit aangeduid die met het eigene van elk van de drie goddelijke Personen in verband wordt gebracht. Nu is het opvallend dat het tweede vers van elk van die drie verzenparen („die drie andere waert” van r. 44), dat telkens een restrictie op het eerste vers aangeeft, *in de drie gevallen telkens* met de persoon van de Vader in verband wordt gebracht :

- (I) „Ende niet sonderlinghe te onderwindene, dat es die nature vanden vader ; daer met es hi enich vader” (r. 19-21).
- (II) „Dat ander waert (nl. en werct gheen sonderlinghe”) es sijn (nl. van de Vader) gherechte willen, daer sine gherechticheit hare onbekinde moghende werken met werct, die diep ende doncker sijn ende onbekint ende verborghen al den ghenen die beneden deser gheenechtheit vander godheit sijn...” (r. 27-32)
- (III) „En nemt niet in u bescremen. Daer met verslantene (nl. de Zoon) sijn vader : dat wrede grote werc es emmer sine. Ende dat es de alre scoenste enicheit vander Minnen der godheit.” (r. 51-55).

Het eigene van *die* activiteit van de Vader (die natuurlijk een andere is als die van het eerste vers van het tweede verzenpaar, dat op de „moghentheit” van de Vader betrekking heeft, cf. r. 24-27) is wel dat ze telkens in verband wordt gebracht met de „enicheit” van de „godheit” :

enigmatisch in (I) : „daer met es hi *enich* vader”

wat duidelijker in (II) : de wil van de Vader, waar zijn „gherechti-

28. Daarom precies zijn het „appropriata” ; zie supra n. 21 en 22.

cheit" de grote werken werkt die onbekend blijven aan „al den ghenen die beneden *deser gheenechttheit vander godheit* zijn” ;

wel het duidelijkst in (III) : het „verslinden” van het werk van de Zoon door de Vader, dat is „de alre scoenste *enicheit vander Minnen der godheit.*”

Dit kan niets anders betekenen als dat de Vader door *die* activiteit wordt aangeduid als de „bron” of de bewerker van de eenheid der Personen, op de eenheid van de goddelijke natuur. In (I), r. 21, moet het onduidelijke „enich Vader” dus geïnterpreteerd worden als „in zich verenigend”. Dus niet zoals P. Van Mierlo (*kommentaar* i.h.l.) : „als beginsel van de H. Drieëenheid in de enkelvoudigheid der natuur”, noch zoals F. Van Bladel en B. Spaapen (in navolging van Van Mierlo) : „De Vader, gedacht in de eenheid der natuur als vóór de uitgang der Personen” (Hade-wijch, *Brieven*, p. 288, nr. 43), maar wel : de Vader, gedacht als degene waarin de eenheid der natuur voltrokken wordt „*na*” de uitgang der Personen. Als „moghende god” (r. 26-27) is de Vader bron van de godheid, d.i. van de voortkomst van de andere Personen uit Hem én oorsprong van heel de schepping (= het eerste vers van (II)), als „enich vader” is Hij degene in wie het één-zijn der drie goddelijke Personen (in de natuur der godheid) zich voltrekt (= het tweede vers van (I) én (II) én (III)). Het is vanzelfsprekend van het hoogste belang dit onderscheid duidelijk te stellen, anders gaat de zin en betekenis van *de hele* Br. XVII verloren !

De tweede activiteit van de Vader, als bewerker der eenheid, (beantwoordend aan het tweede vers van elk van de drie verzen-paren) is dus telkens dezelfde. Al wordt ze in (II) genoemd het werken van Zijn „gherechte wil” en in (III) het „verslinden” van de werken van de Zoon, toch wordt ze in r. 22 met één woord gekenmerkt als „op houden” (of zoals r. 56-66 het noemt : een „op nemen”), dat in dezelfde r. 22 gesteld wordt tegenover het „ute gheven”, waarmee het „uitgaan” van elk der drie Personen in de deugdactiviteit bedoeld wordt, maar dat natuurlijk het „uitgaan” van Zoon en Geest als Personen uit de Vader, bron van alles, vóóronderstelt.

Het „ute gheven” (in de veelheid van de Personen en van de schepselen) en het „op houden” van dit „ute gheven”, of het „terugkeren in” de eenheid van de goddelijke natuur (of het één-zijn van de drie Personen in de Vader) : dat is het basis-ritme van het trinitarische leven in God.

3. De Minne als zelfbezit van de Godheid

Maar wat betekent nu dit „ute gheven” en dit „ophouden” als wezenswet van het goddelijke leven ?

Het „ute gheven” is een activiteit die gemeenschappelijk is aan de drie Personen, al geeft elke Persoon „besondere tsine ute” (r. 66-67), al heeft elke Persoon daarin zijn eigen „aandeel”, waarin de eigen „aard” van zijn Persoon-zijn tot uiting komt. Maar alle drie „gheven ute”, d.i. zij delen de eigen rijkdom van de goddelijke natuur mede aan allen die er nood en behoefte aan hebben²⁹. Het „ute gheven” is een deugdactiviteit die gericht is op „het andere”, d.i. al wat buiten de ene Minne-natuur is.

Het „op houden” *van dat* „ute gheven” is dan vanzelfsprekend het ophouden van die deugdactiviteit. Maar dit „op houden” betekent toch niet zonder meer het „wegvallen” van alle deugdactiviteit, maar eerder het „stilvallen” van *die activiteit*, of : het „verslinden” van de werken van de Zoon in de Vader (r. 52-53), of : het „op nemen” van *elke* deugdactiviteit in de genieting van het onderling één-zijn van de Personen. De caritas-activiteit gaat dus niet verloren, maar wordt in de genieting van de eenheid „opgenomen”, „geabsorbeerd”.

Want het „op houden” is maar een negatieve uitdrukking (die beantwoordt aan het „verbod” van de tweede regel van elk van de drie verzenparen), het positieve is de genieting van het onderling volmaakte één-zijn van de drie Personen in de Vader. De eenheid van de goddelijke natuur is niet de statische, abstract gedachte eenheid van een concept, maar het dynamische „in bezit nemen”, na het „ute gheven” of het uitgaan naar het andere, van de ene goddelijke natuur. Ook dit is een activiteit, en wel de „hoogste”, de meest goddelijke, omdat zij gericht is, niet meer op het andere buiten God, maar op de goddelijke natuur zelf. Maar in *die* activiteit houdt de activiteit van het „ute gheven” noodzakelijk op. Alle andere activiteit wordt geabsorbeerd in die éne activiteit van het genieten, door de goddelijke Personen, van hun onderling één-zijn : het ghebruken. Het ghebruken is de genotvolle beleving van het onderling één-zijn van de goddelijke Personen, het actuele zelfbezit van de goddelijke natuur. En dat is Minne. Minne is de goddelijk-genotvolle beleving van de eenheid in de drieheid, het zelf-ghebruken, in de drie personen, van de in hen volkomen identieke goddelijke natuur. Omdat dit alleen in de Godheid op zo volmaakte

29. Het feit dat Hadewijch de activiteit van de drie Personen (naar buiten) met één gemeenschappelijke term („ute gheven”) kenmerkt, impliceert o.i. dat zij hen als één handelend principe aanziet, wat, zoals we zagen (supra n. 22) uit orthodox dogmatisch standpunt vereist wordt.

wijze geschieden kan, vermits alleen daar drie personen zo volkomen één kunnen zijn : dáárom is de Minne God.

„Mer die gherechte eneghe nature, daer Minne haer selven met Minne ende volcomene ghebrukenesse es, sine onderwint hare noch doechde noch onste der doechde noch werke sonderlinghe, die soe scone sijn noch van soe scoenre auctoriteit ; noch sine bescermet bi ontfermicheiden ghere noet, die si so moghende es rike te makene : want in dat ghebruken van Minnen en was nie noch en mach ander werc sijn dan dat enighe ghebruken, daer die eneghe moghende godheit Minne met es.” (Br. XVII, 67-77).

Dat is dan de paradox van het goddelijke leven : het vloeit over naar buiten („ute gheven”) in een al-vermogende (aandeel van de Vader), immer wakkere en welwillende (aandeel van de Geest), deernisvolle (aandeel van de Zoon) mededeling van de goddelijke rijkdom, die alle noden kan (vanwege de almacht), wil (vanwege de goedgunstigheid) voldoen en ook daadwerkelijk (vanwege de barmhartigheid) voldoet, maar daarbovenuit vloeit het weer terug in de goddelijke eenheid, is het goddelijk-zalig genieten („ghebruken”) van het volmaakte één-zijn van de goddelijke drie. Het is Minne overvloeiend in caritas én weer terugvloeiend in haar eigen volkomenheid en goddelijkheid. De terugvloeiende of terugkerende beweging is natuurlijk tegengesteld aan de uitvloeiende en dus kan er in het zelf-ghebruken van de Minne geen sprake meer zijn van caritas- of deugdactiviteit, zij moge nog zo dwingend, nog zo „scone” en nog zo aanbevelingswaard zijn (met het gezag zelf van de drie goddelijke Personen of van de kerkelijke geboden) en ook al *blijft* de Godheid in staat daardoor alle noden en behoeften van alle schepselen, zolang die nog bestaan mogen, met haar wezenlijk onuitputtelijke rijkdom te lenigen. En dat de terugvloeiende beweging de uitvloeiende doet ophouden en niet omgekeerd, dat komt omdat de Minne uiteindelijk alleen maar naar zich zelf kan gaan, terwille van haar intrinsieke goddelijke volkomenheid :

„haer selves pleghen in enen persone (nl. in de Vader,
in wie de twee andere Personen één zijn)³⁰ al ene
Minne ende el niet” (r. 46-47).

30. Strikt genomen is het natuurlijk een ketterij – nl. van Sabellius en Priscillianus ; cf. Enchir. Symb. nr. 231 – God als één persoon te aanzien ! Daarom interpreteert J. Van Mierlo (Inl. Br. XVII, p. 139) : „daar betekent persoon wellicht de goddelijke natuur als oorsprong van werking, niet van rust”. Dit bevat een dubbele misvatting : na al wat Hadewijch in de brief gezegd heeft over de personen en de natuur, zou het m.i. ondenkbaar zijn dat ze nu plots het een voor het ander gebruikt ; in de kontekst van wat zij hier zegt over de Vader, nl. als diegene in wie de drie Personen één zijn, lijkt het mij aangewezen „in enen persone” te interpre-

Die activiteit van het ghebruken is het dus die het volmaakste in de godheid uitmaakt :

„Dit es pure godheit ende gheheele nature van Minnen.” (r. 22-23).

Minne hervindt a.h.w. pas haar „gheheele nature” door en in het „haer selves pleghen”, de bewuste, genotvolle vreugde om het volkomen zelfbezit van haar goddelijke natuur: die activiteit maakt de natuur van de Minne „gheheel”, voltooit ze door wat in haar het meest volkomen goddelijk is (nl. het volkomen één-zijn der drie Personen) te bewerken.

Nogmaals: al moge de deugdactiviteit nog zo'n verheven, ja goddelijke waarde hebben (ze *is* immers de *eigen* activiteit van de drie goddelijke Personen), daarbovenuit is er nog een activiteit die een nog volkomener goddelijke waarde heeft, nl. degene die de eenheid van de goddelijke natuur a.h.w. steeds opnieuw bewust voltooit („die enicheit ende Minne volcomen maken” r. 44-45), de activiteit waardoor de drie goddelijke Personen genotvol opgaan in hun onderling goddelijk-volkomen één-zijn.

Voor een juister begrip van wat hier door Hadewijch bedoeld wordt, is het noodzakelijk reeds nu de aandacht te vestigen op het *uitgesproken neoplatonische karakter* van haar opvatting. Reeds P. van Mierlo (in zijn kommentaar op Br. XVII) en na hem F. Van Bladel en B. Spaapen (in hun vertaling, zie boven p. 11) interpreteerden de tegenstelling tussen deugdactiviteit en genietend „ghebruken” als neoplatonische tegenstelling tussen veelvuldigheid, „onderscheidenlijkheid”, veelheid en verdeeldheid enerzijds, en anderzijds enkelvoudigheid en eenheid. Het is inderdaad overduidelijk dat de deugdactiviteit, omdat ze essentieel gericht is op het „andere” (de Personen in God en al het geschapene buiten God) uitgaat naar het veelvuldige en zich daarin „versnipperet”, terwijl het „ghebruken” uitsluitend op het „één-zijn”, op de eenheid gericht is. Maar dan moet daaraan nog toegevoegd worden (en dit verduidelijkt nóg het neoplatonische karakter) dat de activiteit van het ghebruken volkomener, *goddelijker is juist omdat* ze uitgaat naar de eenheid, omdat zij het bewust volkomen genot van de eenheid mogelijk maakt: juist hierop legt Hadewijch in alle mogelijke termen de volle nadruk:

„om dat si volmaecteleec ter volcomenheit van Minnen behoren ende omme datse inder godheit volcomeleke ende gheheeleke behoren” (r. 13-16)

teren als: in de persoon van de Vader; maar dan zeker *niet* „als oorsprong van werking” maar juist wél „van rust”, vermits het over de terugkeer in de eenheid gaat, waardoor het ghebruken tot stand komt, dat tegenover de deugdactiviteit als „rust” gezien kan worden (althoewel Hadewijch dat nergens zo noemt!).

„dit es pure godheit ende gheheele nature van Minnen” (r. 22-23)
 „die enicheit ende Minne volcomen maken” (r. 44-45)
 „de alre scoenste enicheit vander Minnen der godheit” (r. 54-55)
 „dat enighe ghebruken, daer die eneghe moghende godheit
 Minne met es” (r. 76-77).

Het is dus wel zo dat de neoplatonische dialektische tegenstelling tussen het Ene (= goddelijke) en het vele (buitengoddelijke) een fundamentele rol in de theorie van Hadewijch vervult.

Wanneer echter een dergelijke dialektische tegenstelling tot begrip van het trinitarische (d.i. *binnengoddelijke*) leven aangewend wordt, dan moet noodzakelijkerwijze een belangrijke correctie aangebracht worden, dat is nl. dat *in* het Ene het *binnengoddelijke* vele (nl. de drieheid der Personen!) moet blijven bestaan, wil men binnen de perken der orthodoxie blijven: want op geen enkel ogenblik gaan de drie goddelijke Personen *totaal* in de eenheid op! Met andere woorden: de dialektische tegenstelling eenheid-veelheid moet in de drie-ene God noodzakelijk *zuiver dialektisch* blijven. Het kan enkel gaan om dialektische *momenten* of tegenstellingen, die *reëel of ontologisch identiek* zijn³¹. Zonder de minste twijfel brengt ook Hadewijch, tenminste impliciet, die correctie aan. Wanneer zij de twee dialektische polen tegenover elkaar opstelt als „ute gheven” en „op houden”, het eerste vereenzelvigt met de deugdactiviteit van de drie goddelijke Personen en het tweede met de „ghebrukelijke” activiteit van de eenheid, dan ziet zij daarin nooit twee *in de tijd op elkaar volgende* momenten, want ze weet heel goed dat daarvan in Gods wezen geen

31. Dit heeft P. Henry, specialist van het christelijk neoplatonisme, in het geval van Ruusbroec onderlijnd in zijn magistraal artikel *La mystique trinitaire du bienheureux Jean Ruusbroec*, in *Rech. Sc. Rel.*, 40, 1952, p. 335-368; 41, 1953, p. 51-75. „Les moments dialectiques sont contraires, mais ils sont complémentaires et ontologiquement simultanées. Ruusbroec sait parfaitement que l'essence de Dieu est activité, que l'unité de sa nature n'est pas extérieure ni même à tout prendre supérieure à la multiplicité de ses attributs, qu'il est à la fois le principe initial et le terme final du double mouvement par lequel le monde créé sort de Lui et se retourne vers Lui pour trouver en Lui son repos. Les énergies divines ne sont pas réellement distinctes de Dieu lui-même. Le schème néoplatonicien est ici infléchi au point de se rompre.” (p. 340). Ook Hadewijch kent de metafysische fundering (ze geeft ze elders, nl. in Br. XXII uitdrukkelijk aan), nl. het ontologisch reëel samenvallen, in God, van zijn en werken. Of dit echter ook voor de (geschapen) ziel kan opgaan, zoals P. Henry het voor Ruusbroec sterk benadrukt – „De nouveau, chez Ruusbroec, cette indivision absolue des termes opposés d'un couple dialectique donné se reflétera dans la description des états subjectifs de l'âme s'élevant vers Dieu”, *ibid.*, p. 340 en hij noemt dit zelf „une pièce aussi essentielle de sa doctrine que l'opposition même des moments dialectiques”, en hij voegt eraan toe: „faute de s'en souvenir, il sera facile – et souverainement injuste – de taxer sa doctrine de Dieu et sa doctrine de l'union avec Dieu d'hérétique ou, à tout le moins de téméraire”, *ibid.*, p. 341 – dat stelt toch een probleem, vermits de metafysische fundering in het geschapen geval toch niet kan opgaan. In Br. XVII reeds blijkt o.i. duidelijk dat Hadewijch dit probleem ook heeft aanvoeld.

sprake kan zijn. Zelfs wanneer zij er zo sterk de nadruk op legt (want daar gaat het in Br. XVII juist om !) dat „ute gheven” en „op houden” elkaar *uitsluiten* :

„want in dat ghebruken van Minnen en was nie noch en mach ander werc sijn dan dat enighe ghebruken, daer die eneghe moghende godheit Minne met es” (r. 74-77)

dan bedoelt ze alleen een zuiver *formele, dialektische* tegenstelling te onderstrepen, niet dat de twee activiteiten in God elkaar *reëel* uitsluiten, alsof ze enkel *na* elkaar zouden kunnen uitgeoefend worden. Wanneer wij die dialektische tegenstelling met Hadewijch ontleed hebben, waren we wel verplicht een terminologie te gebruiken die een zekere tijdelijke opeenvolging („voor en na”) of een zekere gradatie („daarbovenuit”) insinueerde, maar dit was enkel bedoeld om de dialektiek van de tegenstelling beter te laten uitkomen, al moet dan achteraf een korrektie worden aangebracht. Wij zijn dan ook eerlijkheidshalve verplicht erop te wijzen dat Hadewijch zelf, tenminste wanneer het over de dialektische tegenstelling *in God* gaat, nergens een terminologie gebruikt die een tijdelijke opeenvolging of een gradatie zou kunnen insinueren. Zij blijkt goed te beseffen dat het enkel om een *zuiver dialektische* tegenstelling gaat.

4. „Gherechticheit van Minne”

Nu wordt het „op houden” of de „inkeer” der Personen in hun onderling één-zijn nog verder geëxpliciteerd door het feit dat daaraan (en niet aan het „ute gheven” of het „uitgaan” der Personen in de deugdactiviteit) de notie van „gerechticheit” wordt gekoppeld.

Bij de „inkeer” van de H. Geest (r. 19-21) komt de notie nog niet expliciet ter sprake. Dit gebeurt voor het eerst bij de „inkeer” van de Vader (in zich zelf) :

„Dat ander waert (nl. En werct gheen sonderlinghe”) es sijn (nl. van de Vader) gherechte willen, daer sine gherechticheit hare onbekinde moghende werke met werct, die diep ende doncker sijn ende onbekint ende verborghen al den ghenen die beneden deser gheenechtheit vander godheit sijn.” (r. 27-32).

„Dat ander waert” (En werct gheen sonderlinghe) is het „op houden” van de cracht van de Vader (aangeduid met het „eerste waert”, nl. „En ghebrecht in ghenen dinghen”), m.a.w. het „op houden” van Zijn alvermogenend bron-zijn (oorsprong van de twee andere Personen en hun eigen activiteit én van al het geschapene) :

bij dit „op houden” van zijn eigen deugdactiviteit (tevens bron van die van de anderen) treedt zijn „gherechte wil” op, zijn wil tot gherechticheit, „dan” werkt zijn wil de „werken van zijn gerechtigheid” uit. Bij het ingaan van het „moment” van de inkeer in zich zelf als „voltooier” van de eenheid der goddelijke natuur, het „moment” van het genietend intreden van de Personen in de eenheid, „dan” gaat ook tevens het „moment” der „gherechticheit” in. Het uitvoeren van de werken der gerechtigheid *valt samen* met het „op houden” van de deugdactiviteit of het ingaan in de genieting der eenheid. De „gherechticheit” valt dus samen met de „eis” van de Vader tot de genotvolle eenheid van de drie Personen onderling in Hem. De „gherechticheit” is dus de „gherechticheit” *van de Vader, Zijn „gherechte willen”,* omdat de Vader de persoon is in wie de twee andere Personen van hun onderling één-zijn genieten. De beslissingen van die „gherechticheit” zijn „onbekinde moghende werke”; „moghend” omdat ook zij van de al-mogendheid van de Vader (die aan niemand buiten zich zelf rekenschap heeft te geven!) uitgaan, „onbekint” natuurlijk niet voor de goddelijke Personen zelf die van hun eenheid genieten, maar wel voor al de anderen, degenen nl. (zoals verder blijken zal) „die beneden deser gheenechtheit vander godheit sijn”: voor hen blijven ze „diep ende doncker... ende verborghen”, want voor hen blijft het geheim van de goddelijke eenheid „transcendent” zoals de goddelijke natuur van de Minne.

Ook bij de „inkeer” van de Zoon (met de Geest) in de eenheid van de Vader, bij het „op houden” van Zijn deugdactiviteit of bij het „verslonden” worden van die activiteit in de eenheid van de Vader, treedt nogmaals de „gherechticheit” van de Vader in (r. 52-66). En omdat nu de laatste van de drie „inkeer-bewegingen” vermeld is, wordt hiermede de „inkeer” in het één-zijn voltooid en kan Hadewijch zeggen:

„ende dat es de alre scoenste enicheit vander Minnen der godheit” (r. 54-55)

en is ook de „gherechticheit” volkomen:

„soe dat si daer es alsoe gherecht van gherechticheiden van Minnen” (r. 55-56)

en gaat zij nog eens resumerend herhalen welke de deugdactiviteiten zijn die de „gherechticheit” in zich „op neemt”:

„dat si op neemt dien ernst (de ijver van de Geest) ende die menscheit (van de Zoon) ende die cracht (van de Vader) daermen nieman bi ghebreken en woude” (r. 56-58).

Maar bij dit grote moment van de „gherechtheit” schetst ze tegelijk een indrukwekkend, want exhaustief tableau van de verschillende categorieën van „noden” waaraan de van God uitgaande deugdactiviteit, die tegenover *geen enkele* in gebreke blijft, kan voldoen : het gaat vanaf de verst (van de Minne) verwijderde tot de meest (aan de Minne) nabije :

„ende si nemt op die caritate ende die ontfermherticheit
die men hadde (nl. vóór het optreden van de „gherechtheit”)
op die vander hillen (!)
ende op die van purgatorien
ende op die ombekinde van Gode (= de ongelovigen ?)
ende op die bekinde (= die God wel kennen, maar) die dolen
buten sinen liefsten wille
ende op die minnende die wee hebben boven al dit want si
dies darven dat si minnen.” (r. 59-65).

Het „wee” van de minnenden is wel het grootst van allen, groter dan dat van „die vander hillen” (alhoewel de nood van deze wel het grootst is), durft Hadewijch te zeggen, omdat zij het „ghebreken” van het „ghebruken van de minnenatuur”, waarnaar zij het hevigst haken, nog missen moeten.

Op het grote „moment” dat de „gherechtheit” van de Vader in werking treedt, d.i. in het genietend „ghebruken” van het onderling één-zijn der Personen of van de „eneghe nature van Minne”, houden de caritas-activiteiten (die al deze noden voldoen) op en blijven de noden dus (voor eeuwig) bestaan ! „Gherechtheit” is dus grondelijk de „eis”, inherent aan de goddelijke natuur zelf, aan het één-zijn der Personen en het genot van die eenheid, op niets anders als op dat genotvol goddelijk zelfbezit gericht te kunnen zijn :

„die gherechte eneghe nature, daer Minne haer selven
met Minne ende volcomene ghebrukesesse es” (r. 67-69).
„in dat ghebruken van Minnen en was nie *noch en mach*
ander werc sijn dan dat enighe ghebruken” (r. 74-76).

De noden die vervuld werden, natuurlijk tot en met de „hoogste” – nl. die van de „minnenden” die verwierven „dat si minnen” – blijven voor altijd vervuld, de noden echter die onvervuld bleven, van de laagste tot en met de hoogste, blijven het voor altijd ! Een beroep op de goddelijke caritas geldt dan niet meer ! De „caritate” slaat dan noodzakelijk om in **h a t e n** :

„Ay deus, wat vreseleker wesene es dat dat selc haten
ende selke caritate (hier duidelijk voor : minne !) in een
verslent !” (r. 47-49)³².

32. F. Van Bladel en B. Spaapen (*Had. Brieven...*, p. 288, n. 46) interpreteren die zin : „Het haten is het gerechtigt inmanen en het liefhebben („caritate”) het

Onweerstaanbaar denken we³³ terug aan Vis. V :

„ic noch niet doen en bekinde uwe volcomene gherechteicheit
hoe ghedaen ghi sijt ende haet ende mint in enen
 wesene" ! (Vis. V, 39-40 ; 53-54).

vloeielijk uitgeven van Minne. In de enigheid zijn dit inhouden en dit uitgeven één. Vgl. hoger in deze Brief (nl. r. 21-23)". Hier wordt „caritate" (vertaald als „liefhebben") dus geïnterpreteerd als slaande op de deugdcactiviteit en het „haten" als het „op houden" daarvan, of ten minste dan toch als de „achterzijde" ervan, vermits de „voorzijde" of „positieve" zijde in alle geval het ghebruken is. Het enige wat die interpretatie op het eerste gezicht voor heeft is dat „caritate" dan genomen wordt in de bij Hadewijch meest voorkomende betekenis, die de vertalers elders omschrijven als „Caritate is de deugd van liefde tot de mensen zowel als de werksame liefde tot God" (*ibid.*, p. 289, n. 57). Dit laatste subtiële onderscheid (dat Hadewijch zelf nooit maakt) wijst er reeds op dat er iets met de interpretatie misliep. De tegenstelling caritate – minne betekent bij Hadewijch de tegenstelling tussen „werkzame" liefde, die als „werkzaam" of actief tot „de mensen" gaat (al komt ze uit de minne voort) en de genietende of „ghebrukelijke" liefde, die uitsluitend op Gods wezen zelf betrekking heeft. In onze tekst gaat het echter niet over die tegenstelling. Dat blijkt duidelijk uit de kontekst. Wat er onmiddellijk aan voorafgaat luidt : „Die drie andere waert die ic segghe die enicheit ende Minne volcomen maken ende na gherechteicheit haer selves pleghen in enen persone al ene Minne ende el niet". Het „selc haten" van de volgende zin slaat duidelijk op het „el niet" en „selke caritate" moet dan slaan op „al ene Minne". Wat in onze tekst geaffirmeerd wordt is niet het reële samengaan van „ute gheven" (= caritate") en „op houden" (= haten !), want de hele Br. XVII legt de nadruk op hun (weliswaar dialektische) tegenstelling en aan dit samengaan is trouwens niets „vreselijks" („wat vresleker wesene es dat"). Maar het is juist pas het „op houden" van de „caritate" die iets vreselijks wordt, zoals Hadewijch het een paar regels verder trouwens zelf zegt : „Daer met verslantene sijn vader (= de Vader 'houdt de activiteit van de Zoon op') : dat wrede grote werc es emmer sine" (Br. XVII, 52-53). Maar het vreselijkst van al is nog dat dit „op houden" (dat een „haten" geworden is ten overstaan van al degenen die buiten de Minne-eneheid bleven) samengaat met het „minnen", het genieten van die eenheid (en van al degenen die erin opgenomen zijn). „Caritate" kan in onze zin dus alleen maar staan voor „minne", wat niet zo uitzonderlijk is en elders nog wel eens voorkomt, vooral waar Hadewijch bij haar Latijnse bron (waar het Latijnse 'caritas' staat) aanleunt, zoals b.v. in Br. XVIII, 80-81. (zie nog : Br. XIV, 20-21 en 29-31 ; Br. XXVIII, 121-125 ; SG, XXX, 67-70). Ten slotte is er het feit dat de verbinding „selc haten ende selke caritate" zoals hier in onze tekst van Br. XVII, 47-49 *uniek* is en *overall* elders in de parallelplaatsen *altijd* „haten ende minnen" voorkomt : te beginnen met Vis. V zelf (r. 18-20 : „ende minne ende hate met u" ; en r. 53-55 : „hoe ghedaen ghi sijt ende haet ende mint in enen wesene, doe bleef mi bekint hoe ic al met u soude haten ende minnen") ; Vis. XI, 177-179 („want die moghentheit die minne selve es, diene spaert niemanne in hate noch in minnen") ; Br. XII, 79-80 („si willen alle na hare ghenoeghen haten ende minnen") ; SG, I, 58-60 („Die Gode niet ghewerden en laten / – Si dixero non satis est – / Ende niet en minnen ende haten") ; MG, III, 12-13 (Ende met hare doemen ende benedien / Hem selven ende dat hi haet ende mint") ; MG, III, 85-87 („Dat waer datmen gode liet bewerden / ... / Waerd in minnen, waerd in haten") ; MG, 63-64 („Op minne suldi u verlaten / Te rechte minnen, te rechte haten") ; MG, XI, 1-3 („God si met u ende gheve u al / Te minnen dat men minnen sal / Ende te hatenne dat te hatenne es") ; MG, XI, 25-27 („Die scout die ghi gode sculdich sijt / Die gheldet gherne in alre tijt, / Beide in haten ende in minnen").

33. Maar niet J. van Mierlo, die niet hier, maar wel verder, bij „die ontfermherticheit die men hadde op die vander hillen" (r. 59-60) naar Vis. V verwijst (zie kommentaar, p. 142).

C. „GHERECHTICHEIT VAN MINNE” ... „OP ERTRIKE”

En nu kan Hadewijch weer tot haar uitgangspunt terugkeren : wat betekent ten slotte het „verbod” dat haar in een visioen opgelegd werd, om het aan haar volgelingen als een nieuwe leer door te geven („Dese dinghen waren mi van gode verboden, die ic u in desen worden verbiede”, r. 11-12) ?

Nu kan ze dat in één woord verduidelijken :

„Dat verbot dat ic u gheseghet hebbe dat mi verboden was, dat was ongherechtheit van Minnen te hebbene op ertrike” (r. 78-80)³⁴.

1. *Het verbod van „ongherechtheit”*

Wellicht om direct aan te sluiten bij de „restrictie” die in het tweede vers van de drie verzenparen bij de aanvang was geformuleerd, wordt het „verbod” hier eerst als verbod, d.i. negatief („ongherechtheit”) uitgedrukt. Maar onmiddellijk wordt het op een positieve manier verduidelijkt, in precies dezelfde termen waarin ook de „gherechtheit” van de Minne-natuur omschreven werd³⁵ en die aan het tweede vers van de verzenparen herinnert :

„... ende niet te spaerne dat buten Minnen es, ende soe na der Minnen te pleghene, dat alle dat dat buten Minnen es si ghehaet ende daer over ghewroken, soe dat menre andere onst toe en hebbe, noch doghet, noch sonderlinghen werc vore en doe, hen met te verdraghene, noch ontfermicheit hen met te bescermene, mer slach overslach in ghebrukenessen van minnen.” (r. 80-88).

De tegenstelling uitgedrukt in de drie verzenparen van de aanvang beduidt niet alleen de dialektische tegenstelling tussen „ute gheven” en „op houden”, die het basisritme aangeeft van het trinitarische Minneleven *in God*, maar ook dat dezelfde dialektische tegenstelling het trinitarische basisritme aangeeft van het Minneleven *in de ziel*. Voor Hadewijch en haar volgelingen, die tot de uitverkorenen van de Minne behoren voor wie de nood aan de Minne vervuld zal worden, zal dan het „moment” van de „ghe-

34. Bringen we nogmaals in herinnering Vis. VI, 93-95 : „Hier na en saltu meer nieman doemen noch benedien buten ghetamen van mi” (waarbij we kunnen opmerken dat de synonymie tussen „doemen ende benedien” en „haten ende minnen” ook nog een bevestiging brengt van onze interpretatie van „haten ende minnen” zoals boven in n. 32 verdedigd) en Vis. V, 55 : „hoe ic al met u soude haten ende minnen”.

35. „Mer die gherechte eneghe nature, daer Minne haer selven met Minne ende volcomene ghebrukenessen es, sine onderwint hare noch doechde noch onste der doechde, noch werke sonderlinghe... noch sine bescermet bi ontfermicheiden ghere noet...” (Br. XVII, 67-74).

rechticheit" ingaan, waarin elke daadwerkelijke caritas-activiteit ophoudt en omslaat in „haten" van al wat buiten de Minne bleef, om alleen nog „soe na der Minnen te pleghene", d.i. met de trinitarische Minne „haer selves (te) pleghen", opgenomen te worden in het goddelijk genieten van het volkomen één-zijn van de goddelijke Personen, te genieten van hun één-zijn in de Minne-natuur zoals de goddelijke Personen zelf van hun één-zijn genieten: „slach overslach in ghebrukenessen van Minnen". „Slach overslach" is volgens Van Mierlo (glossarium) „misschien hetzelfde als 'van slaghe te slaghe', steeds meer, of als 'slach in slaghe', aanhoudend" en F. Van Bladel-B. Spaapen vertalen dan ook: „maar onophoudelijk te leven in het genietend bezit van de Minne" (p. 169). De uitdrukking maakt op mij, in dit tekstverband, wel de indruk een variante te zijn van het Paulinische „a claritate in claritatem" (2 Kor. III, 18) en zou dan een allusie kunnen zijn op de mogelijkheid van de oneindige groei van het ghebruken zelf. Maar daarop wordt hier toch wel niet direct de nadruk gelegd, wel op het min of meer aanblijven, waardoor het goddelijk genieten, rustig verheven boven alle deugdactiviteit, tot een *durende toestand* wordt.

Immers :

„in ghebrukene van Minnen es men god worden moghende ende gherecht. Ende dan es wille ende werc ende moghentheit even gherecht. Dat sijn die drie persone in enen god." (r. 96-100).

In het „ghebruken van Minnen", d.i. in het genot van het één-zijn met de natuur van de Minne (waarin ook de goddelijke Personen één zijn) is „men" (= de gheschapen ziel) God *geworden*, even „moghende ende gherecht" als God zelf, *en Hij alleen*, het is : moghentheit van de Vader als bron van de eenheid van de goddelijke natuur, en „gherechticheit" van de Vader als onverbidde lijke eis van die eenheid, de twee kenmerken die met het genietend zelfbezit van de goddelijke natuur noodzakelijk gepaard gaan. Dan is „wille" (de H. Geest) en „werc" (de Zoon) en „moghentheit" (de Vader) „even gherecht" als de goddelijke natuur zelf, m.a.w. de drie Personen zijn volmaakt één : „dat sijn die drie persone *in enen god*". De drie Personen „gheven ute" in „wille", „werc" en „moghentheit", én „houden op", *omdat* zij één zijn („in enen god"), en dat is het ghebruken. Dat doet ook de uitverkoren ziel : zij „gheeft ute" in „wille", „werc" en „moghentheit" met de drie Personen, én zij „houdt op" (met dit ute gheven) en dan is ze met de drie Personen één in de goddelijke eenheid, dan is *ook voor*

haar „wille”, „werc” en „moghentheit” „even gherecht”, één met de „gherechticheit” van de goddelijke Minne-natuur.

God geworden... voor altijd ? Blijkbaar toch weer niet, want :

„Mer in dat faelieren ende in dat sincken van ghebrukene, dan werctmen wel alle drie de verbodene werke bi scoude ende bi rechte : alse men Minne soeket ende hare dient, dan moetmen alle dinc doen om hare ere ; want alle die wile es men mensche ende behovende ; ende dan moetmen te allen dinghen scone werken ende onnen ende dienen ende ontfermen, want hem ghebrect alles ende behoebet.” (r. 88-96).

Het ghebruken, het God worden, moge dan al een durende toestand geworden zijn, eens toch zal het (onvermijdelijk ?) afzwakken („faelieren”), stilaan wegzinken („sincken”) (hoe evocatief is dit gesuggereerd !). De gebruikte termen impliceren dat dit nu juist niet gewild werd : het ghebruken gaat verloren zonder dat men er iets kan aan verhelpen. Er is hier geen sprake van enig recht waarop men zou kunnen appelleren !

En dan valt men weer terug uit de goddelijke toestand in de zuiver menselijke : dan wordt de activiteit in de deugdwerken weer een plicht („bi scoude”) en ook een recht („bi rechte”). Het wezenlijke van de menselijke conditie is inderdaad : de behoefte, „hem ghebrect alles ende behoebet”. Het „alles” impliceert wel het geschapen zijn (uit het niets) van de mens, maar hieruit volgt (en daarop wordt de nadruk gelegd) het gemis van (ghebrect) en de behoefte aan (behoebet) het ghebruken, dat de mens tot een goddelijke toestand verheft. En juist om *die* behoefte te voldoen is de deugdactiviteit onontbeerlijk. Dat werd reeds herhaaldelijk in de brief gezegd (cf. r. 5 ; 35-37 ; 56-65). Maar nu wordt er toch wel degelijk een gedachtesprong gemaakt. Tot hiertoe werd de deugdactiviteit in de brief gezien als een uitstraling naar buiten (in het geschapene) van de eigen activiteit van elk van de drie goddelijke personen, waardoor zij met de innerlijke onuitputtelijke rijkdom van de Minne-natuur alle behoeften voldoen, a.h.w. als de „naasteliefde” van de Minne. Die uitstraling breekt echter alleen maar door *in* de deugdactiviteit van de mens. Er is dus in die deugdactiviteit iets trinitarisch : het sluit aan bij het „ute gheven”, waarin elk van de drie goddelijke Personen „besondere tsine ute” geeft (r. 66-67). Daarom kon Hadewijch zeggen dat degenen die actief zijn in de deugdwerken „den personen properleke dienen”, d.i. in hun dienst iets van het eigene van elke persoon uitstralen. Daarom beantwoordt de deugdactiviteit aan het „dialectisch moment” in het goddelijk trinitarische leven, dat bestaat in

het „ute gheven” of het „uitgaan” van de eenheid in de drieheid van de Personen. De deugdactiviteit is mede-uitgaan met de Personen.

Nu wordt gezegd dat de deugdactiviteit wezenlijk verbonden is aan het mens zijn :

„want alle die wile es men mensche... ende *dan moetmen*
te allen dinghen scone werken ende onnen ende dienen
ende ontfermen” (r. 92-95).

Dat er geen tegenspraak in vervat is, blijkt reeds uit het feit dat de twee aspecten in één en dezelfde zin vermeld worden : omdat men mens is moet men „te allen dinghen scone werken”, dat wil zeggen : „onnen ende dienen ende ontfermen” (het trinitarisch aspect). Er blijken dus aan de deugdactiviteit twee aspecten te zijn, twee motieven die tot deugdactiviteit verplichten : een trinitarisch (onnen, dienen en ontfermen) en een christologisch (mens zijn). Het „scone werken” dat plicht is voor de mens (r. 94) werd immers boven (r. 51) als typisch kenmerk, als het eigene, van de Persoon van de Zoon in zijn menselijk leven aangegeven : „dat was hi scone ende wrachte scone”. Wat kenmerkend is voor Christus als mens is kenmerkend voor de menselijke conditie als zodanig. En dat is „Minne zoeken” (r. 91) en daarom „alle dinc doen om hare ere” (r. 92). De eer van de Minne, de erkenning van de Minne als goddelijke Minne, was in de mens geschonden (door de zonde). Daarom is de dienst in volstreckte gehoorzaamheid het enige middel om die eer te herstellen, om de schuld (bi scoude) goed te maken, wat tevens een recht is (bi rechte) dat in Christus verworven werd voor de ganse mensheid.

De verschuiving van het trinitarische naar het christologische aspect gaat gepaard met een verschuiving in de notie zelf van „deugdactiviteit” : als *deugd*-beoefening is het een beleven van de menselijke conditie zo volmaakt als Christus, als *activiteit* is het een uitstraling van de activiteit die eigen is aan de Personen en hen tot Personen constitueert. Impliciet wordt hier dus het actief zijn met de deugdactiviteit vereenzelvigd.

Het actief zijn in de deugdwerken is een mede-uitgaan met de drie goddelijke Personen naar de mensen (om hun essentiële behoefte aan Minne te voldoen). Die menselijke participatie aan het uitgaan van de Personen is daarom kenmerkend voor de menselijke conditie als zodanig, zoals Christus het in zijn aannemen van die menselijke conditie liet zien. Het ghebruken echter is een mede-ingaan met de drie goddelijke Personen in hun onderling één-zijn in de Vader, in de eenheid van de goddelijke natuur. Die menselijke participatie aan het ingaan der Personen is *daarom* kenmer-

kend voor het God-geworden zijn van de mens, voor het transcenderen van de menselijke conditie, reeds hier „op ertrike”. Maar een vaste, blijvende toestand kan dit God worden blijkbaar niet worden: immer dreigt het terugvallen in de menselijke conditie, „dat faelieren ende ...dat sincken van ghebrukene”.

2. „Gherechticheit” en „volcomenheit”

In dit perspectief is het dan ook gemakkelijk te begrijpen dat het bereiken van de toestand van God-geworden-zijn, *in die zin begrepen*, het bereiken van de hoogste volkomenheit is: het is immers een participatie aan de volmaaktheit van God zelf. De deugdwerken zijn dan „verboden werken”

„om dat si volmaecteleec ter volcomenheit van Minnen behoren ende omme datse inder godheit volcomeleke ende gheheeleke behoren” (r. 13-16).

Het ghebruken constitueert God in zijn „godheit” en dus in zijn Minne-zijn, omdat het de „enicheit” volkomen maakt (cf. r. 44-45). Door het ghebruken heeft de mens deel aan die „goddelijke conditie” zelf. En vermits dit ingaan in de goddelijke conditie samenvalt met het ingaan van de „gherechticheit” („na gherechticheit haer selves pleghen”, r. 45-46), gaat „volcomenheit” noodzakelijk samen met „gherechticheit”.

Hierin is nu precies *het nieuwe* van de leer gelegen, die aan haar werd geopenbaard in het visioen waarop zij zich beroept. Tot op het ogenblik van dit visioen had ze altijd gedacht dat de volkomenheit van de dienst: steeds wakker bereid zijn tot *alle* deugd, *in niets* tekort te schieten, voor *alle* nood vol ontferming te zijn, (tot het bevrijden van verdoemden uit de hel toe!), dat dit „dat volmaecste leven (is) datmen hebben mach op ertrike” (r. 35-39). En haar vriendin weet heel goed dat Hadewijch het altijd zo aan de vriendinnen van haar groepje in haar onderrichtingen heeft voorgehouden („ende dit *hoerdi* altoes dat ict altoes gheraden hebbe boven al”, r. 39-40). En niet alleen heeft ze dat gepredikt, maar, wat nog heel wat beter is, ze heeft het ook in haar leven dagelijks in praktijk gebracht („ende oec levede ict *boven al*, ende diende daer inne ende wrachte *overscone*”, r. 40-42).

„... tote dien daghe dat mi verboden wart” (r. 42-43).

In het visioen werd heel die toegewijde deugdactiviteit, waarin tot dan toe haar ganse leven was opgegaan, „verboden”. We weten nu wel dat dit ietwat sterk uitgedrukt is, met opzet wat „enigmatisch”. Het betekent dat haar geleerd werd dat niet daarin

de hoogste volmaaktheid ligt die op aarde kan bereikt worden, maar dat *boven het meest volmaakte deugdleven heen*, nog een hogere vorm van volmaaktheid, ook reeds hier „op ertrike”, bereikbaar is, nl. die waarin geen andere activiteit meer mogelijk is dan het oneindig-goddelijk genieten van de goddelijke natuur van de Minne, dan het genieten van het één-zijn met de drie goddelijke Personen in de éne goddelijke natuur van de Minne! Dat is de volkomenheid die onverbrekkelijk samenhangt met de „gherechtheit”, met de „gherechte wil” van de Vader

„daer sine gherechtheit hare onbekinde moghende werke met werct, die diep ende doncker sijn ende onbekint ende verborghen al den ghenen die beneden deser gheenechtheit vander godheit sijn” (r. 28-32).

Dat is de nieuwe leer die Hadewijch in Br. XVII voor het eerst voorhoudt: er is reeds nu „op ertrike” een hogere vorm van volkomenheid mogelijk dan het restloos opgaan in de activiteiten van de deugdwerken, nl. die van het restloos opgaan in het ghebruken van de „eneghe” Minne-natuur, of, in één woord:

de „*volcomen gherechtheit van Minne*”!

En die volkomenheid is niet alleen voor mij, maar ook voor u, die als leden van het groepje eveneens daartoe „vercoren” zijt, bereikbaar: „daer omme beghericse u voert te verbiedene” (r. 12-13). Die volkomenheid is nu wel geen vaste, blijvende toestand (m.a.w. niets, ook niet de meest volmaakte dienst, geeft er ons enig recht op), altijd kan deze weer „wegzinken”, maar dit neemt niet weg dat zij bereikbaar is en een toestand is waarin voor deugdactiviteit geen plaats meer is, – tenzij dan als bereidheid of disponibiteit – maar enkel voor het ghebruken.

3. *Verbod contra gebod?*

Is nu, na al die onderrichtingen, het enigmatische dat in de aanvangsverzen besloten lag, helemaal weggenomen? Het gaat immers toch om iets uitermate belangrijks, om niets minder dan om een wending, een keerpunt in haar leven en in dat van haar volgelingen! Maar Hadewijch zelf schijnt er, tenminste op het plan van het menselijk inzicht („hemelsche redene en mach ertrike niet verstaen”, r. 114-115), met zich zelf nog niet helemaal in het reine mee gekomen te zijn en tegelijk te vrezen dat zij verkeerd zou worden begrepen. Het slot van haar brief schijnt wel op dergelijke aarzelingen te wijzen.

„Al verbiede ic u some die werke (nl. de deugdactiviteiten) ende ghebiede de andere (nl. het ghebruken), ghi sult noch vele moeten dienen.” (r. 123-124).

Denk nu maar niet dat gij u al dadelijk van alle dienst, van alle deugdactiviteit kunt ontslagen achten !

„Mer ghi moet noch arbeiden inde werken van Minnen” (r. 127-128).

Maar dan is daar toch weer de openbaring die ze moet doorgeven :

„Mer sonderlincheit van dien dat ic u hebbe gheseghet verbiede ic u voert, alse mi verboden sijn inden wille gods” (r. 125-127).

Eenzijds is er het harde gebod van de arbeid, van het zich afsloven in alle deugdwerken die de Minne uitstralen naar de anderen, anderzijds is er het verbod zich nog met die werken in te laten omdat het ghebruken, dat naar de eenheid in de Minne toegekeerd is, zich aankondigt. Is er harmonie tussen beide mogelijk of zijn het wisselende toestanden ? Hadewijch stelt zich zelf en de andere vrienden Gods ten voorbeeld, eerst voor de dienst van de werken :

„... ghi moet noch arbeiden inde werken van Minnen, alse ic langhe dede ende sine vriende daden ende noch doen, ende ic een deel enen tijt hebbe ghedaen ende noch allen tijt doe...” (r. 127-131)

De vrienden (heiligen en minnaars) Gods deden het en doen het nog, ikzelf heb het lang gedaan („ic langhe dede”), tenminste een zekere tijd („een deel enen tijt”) en doe het ook nu nog steeds („noch allen tijt”) : men mag dus nooit denken dat er een tijd komt dat men definitief van die plicht ontslagen is !

Anderzijds stelt ze de heiligen en zich zelf ook tot voorbeeld voor het nakomen van het verbod :

„El niet te onderwindene dan Minne, el niet te werkene dan Minne, el niet te bescermene dan Minne, el niet in staden te stane (= te bevorderen) dan Minne” (r. 131-134).

Die lichtende voorbeelden kunnen wel iets suggereren, maar het helemaal duidelijk maken kunnen zij blijkbaar niet, want ten slotte :

„hoe ghi elc doen selt (gebod) ende laten (verbod), dat moet u god wisen, onse lief” (r. 134-135).

Gebod en verbod staan natuurlijk formeel wel tegenover elkaar, maar kunnen ze reëel tot harmonie gebracht worden ? We hebben

er boven (blz. 33-35) op gewezen dat het „ute gheven” (waaraan het gebod beantwoordt) en het „op houden” (waaraan het verbod beantwoordt) in Gods wezen, in het binnengoddelijk trinitarische leven, zuiver formele dialektische tegenstellingen zijn, en dus reëel samenvallen, wat wel blijkt uit het feit dat Hadewijch, wanneer het over God gaat, zorgvuldig schijnt te vermijden een terminologie te gebruiken die enige opeenvolging in de tijd of een kwalitatieve gradatie zou kunnen suggereren. Hier echter, waar het over de nabeelding van dit goddelijk leven in de mens gaat, duiken ineens termen op die een evolutie in de tijd insluiten :

„mer *slach overslach* in ghebrukenessen van minnen” (r. 87)

„Mer in dat *faelieren* ende in dat *sincken* van ghebrukene”

(r. 88-89)

„*alse* men Minne soeket” (r. 91)

„want *alle die wile* es men mensche” (r. 92-93)

„ende *dan* moetmen te allen dinghen scone werken” (r. 93-94)

„in ghebrukene van Minnen es men god *worden*” (r. 96-97).

De harmonisering van gebod en verbod, die allebei dialektisch noodzakelijk zijn in de mens *omdat* ze het zijn in God, kan nochtans in de mens niet buiten de tijd om gebeuren. Zij schijnen in de mens onmogelijk anders dan als twee opeenvolgende of elkaar afwisselende toestanden verwezenlijkt te kunnen worden. Nochtans schijnt Hadewijch in haar slotwoord te willen onderstrepen dat *nooit* het een *ten koste van* het ander mag geschieden !

EXCURSUS. „*Nature*”, „*Enicheit*”, „*godheit*”, „*gheheele*”.

Er komen in Br. XVII heel wat technische noties voor die in de theologie van Hadewijch centraal staan. Sommige daarvan werden reeds in onze kommentaar ten voorlopigen titel verduidelijkt (d.i. uitsluitend naar de kontekst van Br. XVII zelf), zoals b.v. ghe-rechticheit, volcomenheit, ghebruken, ute gheven, op houden, Minne. Op een paar andere van die technische termen willen we nog even terugkomen, omdat ze, speciaal in de Godsleer en Triniteitsleer van Hadewijch, tot de fundamentele begrippen behoren. Het gaat er ons hier alleen om hun betekenis, *uitsluitend* aan de hand van Br. XVII, zo nauwkeurig mogelijk vast te leggen.

1. „*Nature*”

De meest fundamentele tekst, waar we dus moeten van uitgaan, is ongetwijfeld :

„Dit ute gheven ende dit ophouden : dit es pure godheit ende gheheele nature van Minnen” (r. 21-23).

De dialektische tegenstelling „ute gheven” – „op houden” maakt de „nature” van de Minne uit. De „nature” is bijgevolg datgene dat „ute ghevet” (*bron* van het „ute gheven”) en tegelijk datgene dat „op houdt” (*term* van het „ute gheven”); dus: principe van de twee complementaire activiteiten, die *samen* de „nature” uitmaken. De „nature” is bron van de veelheid (der Personen) én van de eenheid (der Personen), of m.a.w., de eenheid waaruit de Personen voortkomen („ute gheven”) én de eenheid waarin ze terugkeren („op houden”). Omdat het „op houden” of het „terugkeren” echter de eenheid voltooit, volkomen maakt (nl. in de genieting ervan, het „ghebruken”), is de „nature” vooral:

„die gherechte eneghe nature, daer Minne haer selven
met Minne ende volcomene ghebrukenesse es” (r. 67-69).

Maar de „nature”, én als eenheid waaruit de Personen voortkomen én als eenheid waarin ze terugkeren, is *concreet* de Vader: degene in wie het „ute gheven” begint en eindigt met het „op houden”. De „nature” is dus in de Vader als in haar (alvermogen) bron. Maar ze is ook *identiek* in de twee andere Personen (als ontvangen van de Vader).

Het is dus niet geheel accuraat te zeggen dat „nature een *werking* der Drieëenheid aanduidt” en als bewijsplaats de zojuist aangehaalde tekst van r. 67-69 te gebruiken, die aldus vervolgt: „sine onderwint hare noch doechde, noch onste der doechde, noch werke sonderlinghe”, waaruit als werking zou blijken: „minne, doechde, werke” (R. Van Neste, *Over de betekenis van enkele abstracta in de taal van Hadewijch*, in *Studia Germanica* I (1959), p. 26). Ten eerste worden „minne, doechde, werke” in die tekst helemaal niet op één lijn gesteld, integendeel: „minne” wordt daar juist *tegengesteld* aan „doechde en werke”, nl. als „ghebrukenesse” tegenover activiteit in de deugdwerken. En nochtans horen beide tot dezelfde „nature” van de Minne. Die kan dus niet z.m. met „werking” geïdentificeerd worden, maar ze is „bron” van de werking (als activiteit in de veelheid) én datgene waarnaar de werking of de veelheid terugkeert in de eenheid.

Binnen die éne natuur, identiek in de drie goddelijke Personen, noemt Hadewijch ook het eigene van elk der Personen, waardoor ze zich *van elkaar* onderscheiden, hun „nature”:

„gheonstech ende snel, dat es de nature vanden heileghen
gheest; daer met es hi proper persoene” (r. 17-19)

„Ende niet sonderlinghe te onderwindene, dat es die nature
vanden vader; daer met es hi enich vader” (r. 19-21).

R. Van Neste (ibid., p. 27) zegt : „ook de aan ieder persoon eigen appropriatio, werkkraft heet nature” en wat verder (p. 41-42) : „In dit verband is „nature” de aan iedere Persoon eigen proprietas, de specifieke werking van een Persoon”. „Nature drukt dus... de werking of de kenmerken uit waardoor iedere Persoon zich onderscheidt. „Nature” is werking, en de Personen bestaan door wederzijdse wisselwerking”. Dit alles wordt teruggevonden in Br. XVII, 16-21. De foutieve gelijkenschakeling van „appropriatio” en „proprietas” doet hier niets ter zake. Maar wij menen dat „nature” hier precies dezelfde *formele* betekenis heeft als in het eerste geval : „nature” is ook hier bron of grond van de activiteit, maar nu van de activiteit die *eigen* is aan elke Persoon, dus van de „proprietas”. In die zin kunnen we dus wel accoord gaan met R. Van Neste waar hij zegt (p. 27) : „Nature wordt dus niet zozeer gebruikt om de nadruk te leggen op de eenheid van wezen”; maar minder exact geformuleerd schijnt ons te zijn wat er onmiddellijk op volgt : „... maar wel op het feit dat de wisselwerking der Personen, die de Minne is, inherent is aan het goddelijk wezen – zijn natuur – en dat deze een werking uitoefent : de Minne met al haar uitingen.” De *eigen* werking der Personen openbaart *hun* natuur ; de werking der drie Personen (*het* „ute gheven”) én het „op houden” van die werking : dat is de natuur *van de Minne* (en niet : de *wisselwerking* der Personen).

2. „Enicheit”

Het valt op dat „enicheit”, „enighe” uitsluitend in verband staat met het „op houden” en niet met het „ute gheven” :

- „daer met es hi enich vader” (r. 21)
- „die drie andere waert die ic seghhe (= het „ophouden”) die enicheit ende Minne volcomen maken” (r. 44-45)
- „dat (= het „op houden” van de activiteit van de Zoon) es de alre scoenste enicheit vander Minnen der godheit” (r. 54-55)
- „die gherechte eneghe nature, daer Minne haer selven met Minne ende volcomene ghebrukenesse es” (r. 67-69)
- „dat enighe ghebruken, daer die eneghe moghende godheit Minne met es” (r. 76-77).

Het is het „op houden” dat de „enicheit” „volcomen” maakt, omdat in het „ghebruken” de drie Personen „terug” in het bezit komen van hun onderlinge eenheid, die de eenheid is van de in hen drieën identieke natuur : de „eneghe” natuur, het „enighe” ghebruken. En die onderlinge „ontmoeting” gebeurt in de Vader : *daarom* is Hij „enich Vader”, in wie het genietend bezit van de éne goddelijke natuur voltrokken wordt.

3. „Godheit”

Er blijkt o.i. in de teksten geen onderscheid te bestaan in betekenis tussen „godheit” en „nature van Minnen”, zij het dan wellicht dat „godheit” toch ietwat abstracter opgevat wordt. De „godheit” is als het ware een abstracte entiteit („het wezen van het goddelijke”), die dan Minne kan genoemd worden in zover ze met de „nature” van de Minne kan geïdentificeerd worden :

„dat enighe ghebruken, daer die eneghe moghende godheit
Minne met es” (r. 76-77).

Overigens is én het „ute gheven” én het „op houden” even essentieel aan de godheit als aan de nature van Minne :

„dit ute gheven ende dit op houden : dit es pure godheit
ende gheheele nature van Minnen” (r. 21-23).

M.a.w. de „godheit” (zowel als de „nature” van Minne) is de *reële* identiteit van de twee *dialectische* tegenstellingen. Niet het „ute gheven” alleen, niet de veelheid der Personen alleen is de „godheit”, maar tot de volkomenheid van de „godheit” behoort tevens het „op houden”, het genietend één-zijn van de Personen :

„Daer omme beghericse u voert te verbiedene (d.i. het
gebod van het „op houden”) ... omme datse inder godheit
volcomeleke ende gheheeleke behoren” (r. 12-16).

Dat is „de alre scoenste enicheit vander Minnen der godheit” (r. 54-55).

4. „Gheheele”

Het is niet mogelijk de juiste betekenis van deze voor de Godsleer van Hadewijch zo belangrijke term te begrijpen, zonder hem met *al* de vorige hier behandelde termen in verband te brengen. De „nature” van de Minne, waarin de „godheit” zich uitdrukt, wordt „gheheele” *wanneer zij als „enich”*, als identiek in de drie Personen, in het „ghebruken” genotvol beleefd wordt :

„dit ute gheven ende dit op houden : dit es pure godheit
ende gheheele nature van Minnen” (r. 21-23)

om, nu voor de laatste maal, nog eens die zin aan te halen, die wel een centrale zin in de Godsleer van Hadewijch blijkt te zijn ! De verboden werken zijn verboden (= moeten „op houden”)

„omme datse inder godheit volcomeleke ende gheheeleke
behoren” (r. 15-16).

„Gheheel” is dus wel synoniem met „volcomen”, maar dan verduidelijkt als : volkomen makend, voltooiend door het „op houden” met het „ute gheven” te *integreren*. De „gheheele nature” van Minne is in die zin de „integrale” natuur van de Minne, die „pure godheit” is niet enkel door het „ute gheven” van de veelheid van de goddelijke Personen, maar *bovenal* door het uniek-goddelijk genietend zelfbezit van de unieke goddelijke natuur : het *zelfghebruken* dat het diepste wezen van de Minne is.

§ 3. BESLUIT. VRAGEN EN PERSPECTIEVEN

A. BESLUIT

Na de uitvoerige ontleding van Vis. V (en VI) en Br. XVII is het goed tot algemene conclusies te komen, want Vis. V en Br. XVII horen ten nauwste bij elkaar. Naar de inhoud van het verhaalde gaat Vis. V aan Br. XVII vooraf, naar de redactie echter waarschijnlijk niet. Wij volgden dus het verloop van de feiten wanneer we van Vis. V onmiddellijk naar Br. XVII overgingen. Die overgang heeft geleid tot *de ontdekking van de wezensmystiek* bij Hadewijch.

De bevrijding van verdoemden uit de hel behoort nog tot de periode in het leven van Hadewijch, die aan het nieuwe inzicht voorafgaat. Zij past volkomen in de opvatting die Hadewijch in Br. XVII 37-43 haar vroegere opvatting noemt, toen zij nog meende dat het zich totaal inzetten in de deugdwerken „dat volmaecste leven” was „datmen hebben mach op ertrike” en toen zij „diende daer inne ende wrachte overscone”. Tot dat „overscone werken” behoorde bij uitstek het bevrijden van verdoemden uit de hel : het weer naar de Minne toe brengen van degenen die er het verst en het onherroepelijkst van verwijderd waren is ongetwijfeld de hoogste vorm van naastenliefde.

Maar opeens wordt het haar verboden zich daar nog mee in te laten. Dan ziet ze in dat het een „ongherechticheit” was. Waarom was het een daad van „ongherechticheit” ? Niet omdat de naastenliefde niet zover mag gaan dat ze ook nog diegenen die voor eeuwig verdoemd zijn van hun wanhoop (de diepste wanhoop die denkbaar is) zou willen bevrijden, ook niet omdat het de naastenliefde, hoe goed bedoeld ze ook moge zijn, niet past de voor eeuwig vaststaande beslissingen van de Minne te willen wijzigen, maar alleen omdat voor haar het stadium was aangebroken waarop *elke* caritas-activiteit (en niet alleen die hoogste vorm ervan) „ongherechticheit” wordt en *daarom* verboden is. In het visioen van de „vol-

comen gherechticheit van Minne" krijgt zij de intuïtie dat de caritas-activiteit (zelfs de hoogste) niet het hoogste is, dat het zich totaal inzetten in de deugdwerken *niet* „dat volmaecste leven" is „datmen hebben mach op ertrike", maar dat er een *hogere* volmaaktheid, *ook* „op ertrike" mogelijk is, en dat deze erin bestaat niet meer met de uitstraling van de Minne naar de anderen (= de caritasactiviteit) bezig te zijn, maar alleen nog en uitsluitend met de Minne zelf, alleen nog op te gaan in de genieting van de goddelijke natuur van de Minne. Die activiteit is veel volmaakter omdat het een goddelijke activiteit is, terwijl de caritas-activiteit, hoe verheven ook, kenmerkend blijft voor de menselijke conditie. Zolang men op het plan van de zuivere caritasactiviteit blijft, blijft men mens; op het plan van het ghebruken wordt men God „op ertrike". Wat op het eerste plan „gebod" is, wordt op het andere plan „verbod".

Maar de affirmatie van de mogelijkheid van een hogere vorm van volmaaktheid, van een God worden „op ertrike", is gefundeerd *in het wezen zelf van het Minne-leven*. Het Minne-leven is essentieel trinitarisch. De twee plannen of „stadia" in het Minne-leven van de ziel beantwoorden aan de dialektische tegenstelling, die constituerend is voor het Minne-leven in God, nl. die van het „ute gheven" of het uitgaan der drie Personen naar de anderen en het „ophouden" of de „inkeer" van de Personen in hun onderling één-zijn in de Vader, het genieten van de eenheid in de Minne-natuur van de Godheid. Het „moment" of het „aspect" van het „op houden" is hier zuiver formeel, d.i. zuiver „dialektisch" tegengesteld aan het „moment" of het „aspect" van het „ute gheven"; zij sluiten elkaar dialektisch uit, niet reëel. Het „ute gheven" houdt reëel nooit op, vermits de drie Personen de hun onderscheidende eigenheid nooit verliezen; en ook het „op houden" verdwijnt niet, vermits de drie Personen de eenheid in de Vader, waaruit ze „ute geven" of uitgaan, nooit verlaten hebben. Maar zuiver formeel blijft het een dialektische tegenstelling, die het basisritme van het trinitarische leven en dus het essentieel trinitarisch karakter van het Minneleven uitdrukt.

Welnu aan het dialektisch „moment" van het „op houden" of het zelf-ghebruken van de goddelijk eenheid beantwoordt het „moment" van de „gherechticheit". „Gherechicheit van Minne" drukt precies uit dat de uitstraling van de Minne naar de anderen, de caritasactiviteit of het „ute gheven" der Personen „op houden" moet terwille van de eis tot het fruitieve één-zijn in de goddelijke natuur, dat nodig is om Godheid en Minne „volcomen" te maken (vermits het „tweede moment" evenzeer vereist is als het eerste). Natuurlijk is ook de caritasactiviteit op haar eigen plan in zekere

zin „gherecht” (ze is immers een uitstraling van de Minne die door haar natuur zelf „gherecht” is), maar op het plan van het „op houden”, in het dialektisch „moment” van het ghebruken is zij „ongherecht” en daarom „verboden”, omdat het ghebruken zich formeel alleen met de Minne-natuur en niet meer met de anderen inlaat, tenzij in zover deze *in* het zelf-ghebruken van de Minne-natuur opgenomen zijn. En dat is de „*volcomen*” gherechticheit van Minne, juist omdat dit dialektisch „moment” de goddelijke natuur van de Minne „volcomen maakt”. De „volcomen gherechticheit” van Minne hangt dus onverbrekkelijk samen met het dialektische „moment” in God, of met het „stadium” of „plan” in de ziel, dat beantwoordt aan het ghebruken.

Want het Minne-leven in de ziel is evenzeer trinitarisch gestructureerd als het Minne-leven in God. Het is immers dezelfde Minne die in beiden leeft. En als het ene dialektische moment noodzakelijk het andere oproept, dan moet dat ook van het Minne-leven in de ziel gezegd worden. Het „stadium” van de caritas-activiteit (natuurlijk in de mate dat het werkelijk en totaal een „scone dienst” is) roept noodzakelijk het „stadium” van het ghebruken op (het gaat om een *intrinsieke* noodzakelijkheid die buiten de macht van de *eigen* wil van de ziel ligt). Er is dus ook „op ertrike” een „stadium” van ghebruken van de Minne-natuur en dus van Godwording mogelijk, waarmee de eis tot „volcomen gherechticheit” onverbrekkelijk verbonden is. „Haten” (wat buiten de Minne-natuur bleef) en tegelijk „minnen” (wat in de Minne-natuur opgenomen is) dat is de „volcomen gherechticheit van Minne”, het goddelijk zelfghebruken van de Minne, dat zelfs zonder dat „haten” niet mogelijk zou zijn : dat is het „vreselike wesen” van de Minne, waarmee de ziel in het ghebruken één geworden is.

Zo ontdekken wij dus *in de notie van „volcomen gherechticheit van Minne” de essentiële karaktertrek van de wezensmystiek*. Datgene waarin de wezensmystiek zich van alle andere trinitarische mystiek onderscheidt is precies de aanwending van het neoplatonische schema van de uitgang („*proodos*”) en de terugkeer („*epistrophe*”) als verklaring van het goddelijk trinitarische leven, dat het Minne-leven is. De termen zelf echter waarin de dialektische polen van dit schema aangeduid worden, nl. „ute gheven” en „op houden” (en niet : uitgaan en terugkeren) schijnen er wel op te wijzen dat de „ontdekking” ervan gebeurd is van uit de Vrije Geest-theorie over de vaste toestand van goddelijkheid waarin alle deugdactiviteit totaal overbodig en nutteloos is geworden : een zuiver quiëtistische toestand, gebaseerd op een impliciet beaamd of expliciet beleden pantheïsme. Het heeft er alle schijn van dat

Hadewijch de mogelijkheid van een *analoog* quiëtisme verdedigt, waarvan zij de theologische verantwoording echter zoekt buiten het formele pantheïsme om, in het trinitarisch karakter van het Minne-leven, waarvan de essentiële structuur bestaat in de dialektische tegenstelling activiteit-rust, maar zo dat het „quiëtisme” van het genot van de eenheid „verzoend” wordt met de activiteit van de goddelijke Personen in de hun eigen veelheid. Het vasthouden aan het dialektisch karakter van de *twee* polen schijnt haar de enige mogelijkheid om aan het pantheïsme te ontsnappen en om te beletten dat men in een vals quiëtisme zou terechtkomen. De centrale moeilijkheid in het menselijk geval zal er dan wel in bestaan in de praktijk dit dialektisch karakter van het trinitarisme te vrijwaren en niet de ene pool aan de andere op te offeren. De oplossing die Br. XVII schijnt te suggereren lijkt erin te bestaan dat in de rust van het ghebruken (rust van de deugdactiviteit, maar optreden van een hogere, goddelijke activiteit) de deugdactiviteit toch immer als bereidheid, als wakkere paraatheid en als disponibiliteit blijft bestaan.

B. DE VRAGEN VAN DE VRIENDIN EN DE XVIIIde BRIEF

De vriendin, tot wie Br. XVII gericht was, blijkt echter met die voorstelling van zaken niet zo onmiddellijk akkoord te zijn gegaan. De hulp van de goddelijke verlichting, die Hadewijch haar vriendin herhaaldelijk toegewenst had („God doe u kennen wat ic mene”, r. 8 en „dat moet u god wisen, onse lief”, r. 134-35), zal toch niet helemaal naar wens verlopen zijn! Na die eerste schets van de zo verheven maar wel enigszins subtiele wezensmystiek, is de vriendin nog met heel wat problemen blijven zitten. En ze heeft die ook aan Hadewijch voorgelegd, zoals blijkt uit de uitdrukkelijke verklaring van Hadewijch:

„Dit eest dat ic meinde doen ic u lest die ,iij.
doechden screef : alles te ontfermene ende niet in u
bescermen te nemene ende die andere die ic u seide”
(Br. XVIII, 47-50).

wat natuurlijk op geen andere als de XVIIde Br. kan slaan. In die vriendin, die blinkbaar – wellicht ter vervanging van Hadewijch zelf – een leiderspositie in het groepje vervulde, heeft Hadewijch duidelijk een intelligente „partner” gevonden, die op het wezenlijke afgaat en zich niet door detailkwesties laat afleiden. Zo blijkt ze over het visioen waarin de nieuwe leer aan Hadewijch werd medegedeeld wel geen verdere details gevraagd te hebben, die enkel maar een vrouwelijke nieuwsgierigheid zouden kunnen vol-

doen. Ook de visionaire oorsprong van de leer zelf heeft ze niet in twijfel getrokken. Maar merkwaardig is het wel dat zij over het zo essentiële trinitarisch aspect van de leer blijkbaar geen enkele vraag heeft gesteld. Dit wijst er o.i. op dat de toepassing van het neoplatonische schema op het trinitarische levensritme haar niet vreemd is geweest. De trinitarische inslag was toen al kenmerkend voor de spiritualiteit en we weten dat trinitarische beschouwingen in de begijnenmilieus zeer gegeerd waren. Haar moeilijkheden gaan eerder over bepaalde „schaduwzijden” van de voorgestelde leer, die toch zeer nauw met de theologische fundering ervan samenhangen.

1. Haar eerste vraag betreft de moeilijkheid, die aan de praktische verwezenlijking van de wezensmystiek vastzit en die Hadewijch zelf op het einde van haar brief had laten doorschemeren : is de goede harmonie tussen „verbod” en „gebod” wel in de praktijk te verwezenlijken ? Als de hoogste volkomenheid van de ziel inderdaad het stilleggen van alle deugdactiviteiten vereist, dreigt dan geen reëel GEVAAR VOOR QUIËTISME ? Voor God is het wel te begrijpen, vermits Hij immers de Minne zelf *is* en dat zelfbezit Hem onvervreemdbaar eigen is, maar welke mogelijkheid heeft de ziel om in dit genietend zelfbezit van God op te gaan zolang zij „op ertrike” aan het lichaam gebonden blijft en bijgevolg aan de gemeenschappelijke wet van het mens-zijn, die de wet van de dienst is (zoals Hadewijch het nog zelf in Br. XVII heeft onderstreept) onderworpen blijft ?

Op die moeilijkheid antwoordt Hadewijch met de prachtige allegorie (of „parabel” !) van het rijk van de Minne, waarin de volmaakte ziel op dezelfde hoogte wordt geplaatst als de keizer in zijn rijk en God in het rijk van de Minne, die zelf in rust blijven terwijl hun ambtenaren (de deugden) het rijk besturen (Br. XVIII, 13-50).

2. Maar nu dieper op de theoretische fundering ingaande, moet de vriendin ook deze vraag gesteld hebben : de uitleg van het trinitarische levensritme is wel aanvaardbaar voor God, maar kan hij, ook zuiver theoretisch gezien, wel voor de mens gelden ? Overtreft de goddelijke volkomenheid, die de bekroning van dit trinitarisch ritme is, niet de mogelijkheid van de menselijke natuur ? M.a.w. schuilt in die affirmatie geen reëel GEVAAR VOOR PANTHEISME ?

Deze moeilijkheid heeft Hadewijch ertoe gebracht een nieuw element van de wezensmystiek te ontwikkelen, nl. dat die godde-

lijke volkomenheid van de ziel niets anders is als de terugkeer naar haar oorspronkelijke „eerste werdicheit” :

„vol wassen na dat betamen diere werdicheit daer du in ghemint best van gode ende ghemeint” (Br. XVIII, 8-10) ;

„uwe edele volcomenheit van uwer werdegheer volcomenre zielen” (Br. XVIII, 51-52).

Het heeft haar geïnspireerd tot de wellicht literair én theologisch fijnzinnigste bladzijde uit haar hele werk, waarin zij de „innecheit” van de ziel in haar „eerste werdicheit” bezingt (Br. XVIII, 63-79).

3. De twee vorige vragen lieten reeds vermoeden uit welke hoek de moeilijkheden rezen : zij zijn zeer duidelijk geïnspireerd door de nabijheid van de ketterij van de Vrije Geest. De derde vraag van de vriendin verraadt die oorsprong nog het duidelijkst van al : gaat men zo niet vervallen in een valse vrijheid ? Dreigt er in dat vermeend ontsnappen aan de menselijke conditie toch niet een reëel GEVAAR VOOR LIBERTINISME ?

Heel de rest van de XVIIIde brief is aan dit thema gewijd (Br. XVIII, 80-201). Reeds van bij de aanvang was het woord gevallen :

„Set u vroedeleke ende gheweldechleke... in al u seden na uwe *vrie* edelheit” (Br. XVIII, 10-12).

Want de terugkeer naar de „eerste werdicheit” is tevens het hervinden van de oorspronkelijke „vriheit” :

„... der zielen in hare vriheit” (Br. XVIII, 76).

Maar heel het laatste deel van de brief is bedoeld om aan te tonen dat die vrijheid niet van meetaf kan hervonden worden door het overboord werpen van de „geboden van Minne”, de dienst aan de Minne in de deugdwerken, maar integendeel *in die dienst zelf* heroverd moet worden. Daarvoor is nodig de goede samenwerking tussen „rede” (die het onstuimige minne-verlangen bindt aan de dienst) en „minne” (die aangetrokken wordt door de Minne en daarom rede „verlicht” door haar de mogelijkheid te geven de „vonnisse te lesen” r. 110, die klaarder de wil van de Minne doen kennen en de ziel in staat stellen altoos gereed te staan in gehoorzaamheid aan de Minne). Die dienst voedt de begeerte naar de goddelijke natuur van de Minne en lokt a.h.w. het „wederwoord” van de Minne uit.

Dat is de enige weg naar de echte vrijheid. Er zijn er wel die het beter denken te weten en wijzer willen schijnen door alle geboden

te misprijzen, denkend daarmee een „groter vriheit” te verwerven, maar het is er nauwelijks een „gelijkenis” van (Br. XVIII, 155-160). Het is wel overduidelijk wie daarmee bedoeld is en de vriendin van Hadewijch zal nu wel geleerd hebben waarin het verschil gelegen is ! Wel ligt de *volkomen* vrijheid in de rust van het ghebruken *boven* de dienst der geboden, maar zonder dat ook maar „een poent”, een „jota”³⁶ van de wet „vanden dienste der werdegher Minnen, daer *Christus* fundament af es”³⁷ (Br. XVIII, 200-201), wordt prijsgegeven.

C. PERSPECTIEVEN OP DE VERDERE ONTPLOOIING VAN DE WEZENSMYSTIEK

Zo hebben de reacties van haar vriendin op haar eerste schets van de wezensmystiek Hadewijch ertoe genoopt die verder te ontplooiën, er andere wezenlijke elementen van te ontwikkelen en haar zodoende scherper af te lijnen ten overstaan van de „wezensmystiek” van aanhangers van de Vrije Geest. De vraag rijst nu wel voor ons : is Hadewijch buiten die primitieve kern in Br. XVII en de eerste verduidelijking in Br. XVIII nog doorgegaan met de ontplooiing van de nieuwe leer, die zij zich zo dringend genoopt voelde verder door te geven als een heilvolle ontdekking ? Zijn er anderzijds nog teksten van Hadewijch bewaard waarin de *vroegere* leer van de volmaaktheid in de deugdwerken *integraal* voorgehouden wordt, wat het zou mogelijk maken de belangrijke levenswending, die de ontdekking van de nieuwe leer betekend heeft, in haar geschriften te constateren ? Is aan die vroegere leer elke mystieke tendens vreemd en kan ze dus helemaal niet vereenzelvigd worden met de bruidsmystiek, die toch ook zeer duidelijk bij Hadewijch aanwezig is ? Of heeft de ontdekking van de nieuwe wezensmystiek tegelijk een vernieuwing van de traditionele bruidsmystiek met zich gebracht ? Welke is theologisch gezien de verhouding tussen de twee ? Kan de wezensmystiek herleid worden tot het trinitarisch aspect van het Minne-leven en de bruidsmystiek tot het christologisch aspect ?

Al die vragen hebben betrekking op de *ontplooiing* van de wezensmystiek in de werken van Hadewijch en op haar functie in het geheel van de theologische rechtvaardiging van haar Minnebeleving. Voortgaande op de wegen, aangeduid door de vragen van haar vriendin, moeten we trachten al de elementen die wezenlijk

36. Vgl. Matth. V, 18 : „Want voorwaar Ik zeg u : eerder nog zullen hemel en aarde vergaan, dan dat één jota of haaltje vergaat uit de Wet, voordat alles geschied is.”

37. Vgl. 1 Kor., III, 11 : „Want niemand kan een ander fundament leggen dan wat er reeds ligt, namelijk Jezus Christus.”

met de wezensmystiek samenhangen te achterhalen, waarbij het trinitarisch aspect wellicht meer aandacht zal verdienen dan haar vriendin aanvankelijk vermoed had.

Eenmaal geboeid door de manier waarop Hadewijch de verschillende elementen heeft trachten samen te voegen tot een synthetisch geheel, dat een geldige basis voor de beleving zou kunnen worden, zullen we met des te meer ijver gaan zoeken naar de bronnen waaruit haar de verschillende elementen toegevloeid zijn; haar onafgebroken confrontatie met de sterke mystieke tendensen van de Vrije Geest zal daarbij centraal blijken te staan.

BIJLAGE : PLAN VAN HET ONTWORPEN BOEK

HADEWIJCH EN DE KETTERIJ

Een studie over de oorsprong van de wezensmystiek

Woord vooraf.

Inhoud.

Bibliografie.

HOOFDSTUK I. DE PROBLEMATIEK.

§ 1. Het probleem van de orthodoxie van Hadewijch.

A. Geschiedenis van het probleem.

1. P. Fredericq en zijn school.
2. M. H. Van der Zeyde.
3. R. Guarnieri.

Besluit : het probleem werd nog niet duidelijk gesteld.

B. Zin van het probleem.

1. Oorzaken van het gemis aan duidelijke probleemstelling :
 - ontoereikende studie van de theologie van H. = van Brieven en Visioenen ;
 - ontoereikende studie van theologische „Umwelt“.
2. Zin van de theologie bij H.
 - nl. als „infra-structuur“ van de beleving : om deze tot een voor anderen begaanbare „weg“ te maken.
3. Zin van het probleem van de orthodoxie.
 - Niet „spekulatief“, d.i. is H. orthodox of niet, al of niet in overeenstemming met het kerkelijk dogma ; maar : zuiver historisch : neemt H. deel aan – of staat ze onder invloed van in haar tijd als kettters aangeziene opvattingen ? De vraag heeft alleen belang in functie van een juistere kennis van de theologische achtergrond van haar mystiek.

§ 2. Het probleem van de oorsprong van de wezensmystiek.

A. „Bruidsmystiek“ en „wezensmystiek“.

Zin van de benamingen. Essentiële kenmerken.

B. Bruidsmystiek en wezensmystiek bij H.

J.-B. Porion, de eerste die de aanwezigheid van de wezensmystiek bij H. duidelijk stelde (Hadewijch d'Anvers, Parijs, 1954). Maar het probleem van de oorsprong is voor hem „une énigme historique“ (ibid., p. 37).

C. Naar een oplossing.

De traditionele Cisterciënzer- en Victorijnse liefdetheologie die H. broksgewijze kent, biedt wel contactpunten, maar geen voldoende verklaring. Die moet gezocht worden in de richting die H. zelf insinueert, nl. in de ketterse „Vrije (of Nieuwe) Geest“ gedachten, die, naar ze zelf getuigt, in haar eigen milieu aanwezig waren. Hierdoor heeft H. zich in het origineelste kernstuk van haar theologie laten inspireren.

Onze studie, die dit wil aantonen, tracht tegelijk een inzicht te geven in de originele structuur van de theologie van H. én een aanvulling op de traditionele voorstelling van haar theologische bronnen.

Overzicht van de gang van deze studie.

HOOFDSTUK II. HET VIJFDE VISIOEN.

Is het verplicht uitgangspunt : bevat „in nucleo” de hele aangegeven problematiek.

§ 1. Gegevens en problemen.

- A. Bevrijding van verdoemden uit de hel.
 - 1. Het feit.
 - 2. Is niet onorthodox op zich zelf.
 - 3. De atmosfeer.
- B. De gevolgen : H. verdacht van ketterij.
 - 1. Afgescheiden van haar groepje.
 - 2. Faam bij het volk.
 - 3. Oorzaak : optreden van de inquisitie.
- C. Het verweer van H.
 - 1. Zelfbeschuldiging : redenen van haar „vergissing” :
 - a. onbegrip van de „volcomen gherechticheit van Minne”
 - b. ongeordende caritas.
 - 2. Zelfverweer :
 - a. afzwering van de ketterij („Lucifer”)
 - b. rol van het visionaire schouwen.

§ 2. Resultaten en perspectieven.

De bevrijding van verdoemden uit de hel is maar een „aanleiding” : zij wijst op de nabijheid van de ketterij. De voor de theologie belangrijke gegevens liggen in het verweer van H. Het zijn er drie :

- A. De notie van „volcomen gherechticheit van Minne”.

Ze verwijst rechtstreeks naar Br. XVII, waar de leer als „nieuw” wordt voorgesteld. Die brief bevat het eerste ontwerp van de nieuwe wezensmystiek en wordt daarom nauwkeurig ontleed. Het is echter maar een eerste schets, die elders breder theologisch wordt gefundeerd. Die theologische uitwerking moet dan ontleed worden op de achtergrond van de theologie van de bruidsmystiek.
- B. De verwijzing naar de ketterij van de Vrije Geest.

Juist die „nieuwe leer” wil H. afgrenzen van de ketterij, die ze duidelijk als Vrije (of Nieuwe) Geest-ketterij aanwijst. Zij geeft de elementen aan die volgens haar „keters” zijn, de overige verzwijgt ze. Ze beaamt impliciet de verwantschap. Die verwantschap moet in al haar mogelijke facetten onderzocht worden.
- C. Zin en betekenis van de Visioenen.

De Visioenen moeten in het licht van de vervolging wegens ketterij geïnterpreteerd worden : zij vormen het ultieme zelfverweer van H.

HOOFDSTUK III. ONTWERP VAN DE WEZENSMYSTIEK (Br. XVII).

- § 1. De nieuwe leer : van Vis. V naar Br. XVII.
- § 2. Ontleding van Br. XVII.
- § 3. Moeilijkheden en vragen : noodzaak van verdere fundering.

HOOFDSTUK IV. THEOLOGIE VAN DE BRUIDSMYSTIEK.

Alleen geschetst als *achtergrond*.

- § 1. De „oude” leer ?
- § 2. De structuur : christologisch.
„Ghenoech doen” met Christus-mens en „ghebruken” met Christus-God. Betekenis van de Christusbeleving.
- § 3. De theologische achtergrond :
 - A. De hoofse minne in de lyriek.
 - B. De Cisterc.-Victorijnse liefdestheologie.

HOOFDSTUK V. THEOLOGIE VAN DE WEZENSMYSTIEK.

- § 1. Fundering van de wezenstheologie.
 - A. Trinitarische structuur.
 - B. „Vriheit”.
 - C. „Volcomenheit”.
- § 2. De theologische achtergrond : de nieuwe „ketterse” theologie.
 - A. De theologie van de Vrije Geest.
 - B. De allusies erop bij H.
 - C. De invloed op de ontluiking van de wezenmystiek.

HOOFDSTUK VI. DE NIEUWE GEEST.

- § 1. H. en de sacramenten : biecht
Eucharistie.
- § 2. De „nuwe Minne”.
- § 3. H. en Bloemardinne.

HOOFDSTUK VII. DE ZIN DER VISIOENEN.

- § 1. Literaire structuur.
- § 2. De Visioenen als „Vita”.
- § 3. H. als profetes. De Lijst der volmaakten.

HOOFDSTUK VIII. DE ORIGINALITEIT VAN HADEWIJCH.

- § 1. H. en de Brabantse vrouwenmystiek.
- § 2. H. en Beatrijs van Nazareth.
- § 3. H. en Mechtild van Maagdenburg.

HOOFDSTUK IX. HADEWIJCH EN MARGUERITE POIRETTE.

- § 1. De veroordeling van „Le mirouer des simples âmes” (1310).
- § 2. De leer van „Le mirouer”.
- § 3. Vergelijking met H.

HOOFDSTUK X. HADEWIJCH EN RUUSBROEC.

- § 1. De ketterij van de Vrije Geest naar Ruusbroec.
- § 2. De theologie van de wezensmystiek bij Ruusbroec.
- § 3. De invloed van H. op Ruusbroec.

AANHANGSELS.

- I. Hadewijch en Willem van Sint-Thierry (Br. XVIII).
- II. Hadewijch en Ps.-Richard van Sint-Viktor (Br. X).
- III. *Homiliaria* en *Florilegia* als theologische bronnen van Hadewijch.
- IV. De handschriften van de *Compilatio de Novo Spiritu* (1270).